

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์

คณะกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๖

คำอธิบายปก

พระที่นั่งภัทรบิฐ เป็นพระที่นั่งมโหฬาร กางกั้นด้วยนพปฎลมหาเศวตฉัตร ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านปัจฉิมทิศ เป็นที่สำหรับสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าประทับรับการถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องบรมราชาภิเษก เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชูปโภคอันเป็นโบราณมงคล พระแสงศาสตราวุธ และพระแสงอัฐฎาฐ ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

การทรงพระมหาพิชัยมงกุฎครั้งแรก และการพระราชทานฉัตรจวาลาเกี่ยวกับความตั้งพระราชหฤทัยในการปกครองแผ่นดินครั้งแรก ซึ่งเรียกกันว่า “พระปฐมบรมราชโองการ” ทรงกระทำขณะประทับพระที่นั่งองค์นี้

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ เรียบเรียง

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๒๖

หนังสือชุดราชประเพณีไทย : เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
คณะกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์ครั้งแรก จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม

๓๕๐.๒๒ แสงสุรย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว.
๘ ๕๖๕ พ. พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ,
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๗
๒๖ หน้า. ภาพประกอบ.
๑. พิธีบรมราชาภิเษก ๒. ชื่อเรื่อง
ISBN 974-7775-38-7

คณะกรรมการผู้ดำเนินงาน นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
นางสายไหม จบกมลศึก
นายประจวบ จันทรรักษ์
นางสาวสุมาลี จุฑศิริ

ภาพหน้าปก
ภาพประกอบ

สำนักพระราชวัง
ส่วนช่างภาพส่วนพระองค์

คำนำ

ชาติไทยเป็นชาติที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมาแต่ปางบรรพ ต่อมาแม้เราจะเปลี่ยนการปกครองประเทศเป็นระบอบประชาธิปไตย ก็ยังเทิดทูนองค์พระมหากษัตริย์ไว้เป็นพระประมุข และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประเทศชาติอยู่เช่นเดิม และก็คาดว่าในอนาคต ถ้ายังมีชาติไทยอยู่ตราบไต่ ก็ยังคงต้องมีองค์พระมหากษัตริย์อยู่ตราบนั้น เมื่อชาติของเรามีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข เราก็ต้องมีขนบธรรมเนียม ซึ่งเรียกกันว่า “ราชประเพณี” เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับเป็นการเสริมพระเดชพระมีและเทิดทูนพระเกียรติยศ “ราชประเพณี” จึงเป็นวัฒนธรรมทางประเพณีสาขาหนึ่งของชาติไทย ที่มีการปฏิบัติอย่างประณีตละเอียดอ่อน แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมอันสูงส่งของชาติ โดยเหตุนี้คนไทยที่มีความจงรักภักดีต่อองค์พระประมุข จึงมีความสนใจใคร่จะได้ทราบถึงพิธีการทั้งหลายอันเป็นราชประเพณีทั้งปวง แต่โอกาสที่จะได้เห็นพิธีต่าง ๆ ในพระราชสำนักนั้นก็หาได้ยาก ครั้นจะศึกษาหาความรู้จากหนังสือ ก็ปรากฏว่ามีผู้เขียนไว้น้อยไม่แพร่หลาย เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักศึกษา นักเรียน และประชาชนชาวไทยทั่วไปได้มีหนังสือเกี่ยวกับ “ราชประเพณี” อ่านกันมากขึ้น คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงดำริจัดพิมพ์หนังสือประเภทดังกล่าวขึ้น เนื่องจาก “ราชประเพณี” มีหลายเรื่อง จึงจะได้แยกการจัดพิมพ์เป็นเรื่อง ๆ เฉพาะเล่มแรกนี้ได้จัดพิมพ์ “ราชประเพณีว่าด้วยการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์”

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระราชพิธีสำคัญ พระมหากษัตริย์ที่ทรงรับอัญเชิญขึ้นผ่าน พิภพปกครองประเทศ ตามราชประเพณีนั้น ยังไม่ถือว่าทรงเป็นพระราชาธิบดีอย่างสมบูรณ์ จะสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้ว การพระราชพิธีราชาภิเษกจึงเป็นราชประเพณีที่น่าศึกษา รายละเอียด ถ้าศึกษาจากจดหมายเหตุการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลใด ก็จะทราบแต่ข้อ ปฏิบัติในรัชกาลนั้น ๆ ไม่อาจจะทราบถึงรายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละรัชกาลได้ ฉะนั้น หนังสือเล่มนี้นอกจากจะได้ลำดับขั้นตอนในการพระราชพิธี ให้ความรู้ว่าตอนใดประกอบพิธีอย่างใดบ้างแล้ว ยังจะชี้ให้เห็นว่าพระราชพิธีตอนใดได้มีการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลใดเป็นอย่างใดด้วย นับได้ว่าเป็น หนังสือที่จะช่วยให้ผู้อ่านมีความเข้าใจเกี่ยวกับราชประเพณีที่ว่าด้วยการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

มกราคม ๒๕๒๖

รายนามคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย

๑. นายสมภพ จันทระประภา	ประธานอนุกรรมการ
๒. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๓. ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์	อนุกรรมการ
๔. คุณหญิงโสภรต์ จันทระประภา	อนุกรรมการ
๕. ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงพะออบ โปษะกฤษณะ	อนุกรรมการ
๖. นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๗. นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา	อนุกรรมการ
๘. นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๙. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาววนิดา สติदानนท์	อนุกรรมการ
๑๑. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือหรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๓. นางสาวไทม จบกมลศึก	อนุกรรมการ
๑๔. นางอรสา สุนธิไทย	อนุกรรมการ
๑๕. นายประจวบ จันทระรักษ์	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๖. นางสาวสุมาลี จุดศรี	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

รายนามคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทย

๑. นายสมภพ จันทรประภา	ประธานอนุกรรมการ
๒. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๓. ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์	อนุกรรมการ
๔. คุณหญิงโสมรสมิ์ จันทรประภา	อนุกรรมการ
๕. ศาสตราจารย์ พันตรีหญิง คุณหญิงผะอับ โปชะกฤษณะ	อนุกรรมการ
๖. นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๗. นางสาวอุทัยศรี ค้อคงคา	อนุกรรมการ
๘. นายทองค่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๙. นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาวนิตา สถิตานนท์	อนุกรรมการ
๑๑. ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือหรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
หรือผู้แทน	อนุกรรมการ
๑๓. นางสาวไหม จบกลศึก	อนุกรรมการ
๑๔. นางอรสา สุนธิไทย	อนุกรรมการ
๑๕. นายประจวบ จันทรรักษ์	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๖. นางสาวสุมาลี จุฑศรี	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

สารบัญ

คำนำ	
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	๑
ทำน้อภิเษก	๓
จารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระราชสมภพ และแกะ พระราชลัญจกรประจำรัชกาล	๖
การแต่งตั้งเครื่องบรมราชาภิเษกบนพระแท่นมณฑล	๗
บัญชีเครื่องตั้งพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕	๗
หมวดพระเจ้า	๗
หมวดพระราชลัญจกร	๘
หมวดเครื่องพระมุธาภิเษก	๘
หมวดเครื่องตั้ง	๙
หมวดเครื่องพิชัยสงคราม	๑๐
หมวดพระแสง	๑๑
หมวดเครื่องสูง	๑๑
หมวดเครื่องราชูปโภค	๑๑

พิธีเบื้องต้น	๑๑
สรองพระมูรธาภิเษก	๑๓
ถวายน้ำอภิเษก	๑๔
ถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์	๑๕
เสด็จออกมหาสมาคม	๒๐
ฝ้ายในถวายพระพรชัยมงคล	๒๒
ประกาศพระองค์เป็นพระอัครศาสนูปถัมภก และ ถวายบังคมพระบรมศพ	๒๓
เฉลิมพระราชมณเฑียร	๒๕
ถวายดอกไม้ธูปเทียนและทรงสดับพระธรรมเทศนา	๒๕
เครื่องราชกกุธภัณฑ์	๒๖

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ เรียบเรียง

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นพระราชพิธีสำคัญพิธีหนึ่งสำหรับทุกประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข พิธีนี้เป็นเครื่องเชิดชูเฉลิมพระเกียรติยศองค์พระประมุข ว่าได้ทรงเป็นพระราชอาธิบดีของประเทศนั้นโดยสมบูรณ์แล้ว สำหรับเนื้อหาแห่งพิธีนั้นย่อมแตกต่างกันออกไปตามขนบธรรมเนียมของแต่ละประเทศ

สำหรับการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น ถิ่นประเพณีสืบเนื่องมาแต่ลัทธิพราหมณ์ พราหมณ์มีส่วนสำคัญในการพระราชพิธีนี้ เช่น เป็นผู้กล่าวคำถวายสิริราชสมบัติและเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ อาจกล่าวได้ว่า ได้ยึดถือแบบอย่างการพระราชพิธีที่ได้เคยกระทำกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จขึ้นผ่านพิภพ โดยคำอัญเชิญของบรรดาเสนามาตย์และราษฎรทั้งปวง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว ก็ได้ทรงกระทำพิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขปก่อน แล้วจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการผู้รู้แบบราชประเพณีครั้งกรุงเก่า ซึ่งมีเจ้าพระยาเพชรพิชัยเป็นประธาน ประชุมปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราชและราชาคณะผู้ใหญ่ทำการสอบสวนค้นคว้าคัมภีร์และแบบแผนพิธีบรมราชาภิเษกขึ้น เมื่อได้แบบแผนโดยสมบูรณ์และบ้านเมืองก็ว่างศึกสงครามลงแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้สมบูรณ์ตามแบบแผนอันได้เคยมีมาแต่เก่าก่อนอีกครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลต่อมา ก็ได้ยึดถือหลักการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นแบบอย่าง จะเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะสถานที่ เช่น รัชกาลที่ ๑ ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ส่วนในรัชกาลที่ ๒ ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกที่พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร

เหตุที่เปลี่ยนสถานที่ ก็เนื่องด้วยพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทนั้น เดิมสร้างเป็นปราสาทเครื่องไม้ ภายหลังจากที่รัชกาลที่ ๑ ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ถูกฟ้าผ่าไฟไหม้ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาปราสาทก่ออิฐขึ้นใหม่ในที่เดิม พระราชทานนามว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ เสด็จสวรรคต ได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ จึงทรงทำพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ในรัชกาลต่อ ๆ มาก็ได้ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรสืบมาทุกรัชกาล ในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ทรงกระทำพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

การที่ทรงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็น ๒ ครั้งนั้น ในหนังสือจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๖ ได้บรรยายถึงเหตุผลไว้โดยชัดเจน ดังมีข้อความต่อไปนี้

“เหตุที่ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็น ๒ งานนั้น เพราะตามราชประเพณีในสยามประเทศนี้ ถือเป็นตำรามาแต่โบราณว่า พระมหากษัตริย์ซึ่งเสด็จผ่านพิภพ ต้องทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก่อน จึงจะเป็นพระราชาธิบดีโดยสมบูรณ์ ถ้ายังมีได้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอยู่ตราบใด ถึงจะได้ทรงรับรัชทายาท เมื่อเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง ก็เสด็จอยู่เพียง ณ ที่พักแห่งหนึ่ง พระนามที่ขานก็คงใช้พระนามเดิม เป็นแต่เพิ่มคำว่า “ซึ่งทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน” เข้าข้างท้ายพระนาม แลคำรับสั่งก็ยังไม่ใช้พระราชโองการจนกว่าจะได้สรทมุทธาภิเษก ทรงรับพระสุพรรณบัฏจารึกพระบรมราชานามภิไธย กับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระมหाराชครูพรหมณ์ผู้ทำพิธีราชาภิเษกแล้ว จึงเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร ครบครองสิริราชสมบัติสมบูรณ์ด้วยพระเกียรติยศแห่งพระราชมหากษัตริย์แต่นั้นไป เพราะถือเป็นนิตินี้ดั่งกล่าวมานี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดเสด็จผ่านพิภพ จึงรับทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกภายใน ๗ วันบ้าง กว่านั้นบ้าง อย่างช้าเพียงภายในเดือนเศษ เป็นประเพณีสืบมา ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านพิภพ ทรงพระราชดำริว่าตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ มา ทางพระราชไมตรีที่มีกับนานาประเทศนับถือกันสนิทสนมยิ่งขึ้น กว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงกับทั้งพระองค์เองก็ได้ทรงคุ้นเคยกับพระเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายต่างประเทศที่มีทางพระราชไมตรีโดยมาก การบรมราชาภิเษกนั้นประเพณีในนานาประเทศทางยุโรป ย่อมถือกันว่าเป็นการมงคลอันสำคัญ โดยปรกติมักรอไว้ทำต่อเมื่อเสร็จงานพระบรมศพ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ออกจากไว้ทุกข์แล้วจึงทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นการรื่นเริงอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแลประธานาธิบดีของประเทศที่เป็นมิตรไมตรีมักแต่งเจ้านายหรือขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้แทนไปช่วยให้เป็นเกียรติ เจ้านายในประเทศนี้ก็ไปช่วยงานบรมราชาภิเษกประเทศอื่นมาหลายคราว ลักษณะการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบโบราณเช่นเคยทำมาในประเทศนี้ เมื่อคิดเทียบกับความนิยมของประเทศทั้งปวงในสมัยนี้ มีข้อขัดข้องอยู่ ๒ อย่าง คือเหมือนหนึ่งทำการรื่นเริงในเวลากำลังไว้ทุกข์อย่างหนึ่ง ไร้ทำไม่ใช้เวลาแก่ราชตระกูลหรือประเทศที่เป็นสัมพันธไมตรีมีโอกาสได้มาช่วยงานตามอหยาศัยและประเพณีที่นิยมกันในประเทศนั้น ๆ อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นควรจะแก้ไขระเบียนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อย่าให้ขัดขวางกับความนิยมในประเทศทั้งปวง ทรงปรึกษากระแสพระราชดำริแก่พระบรมวงศานุวงศ์แลเสนาบดีผู้ใหญ่ ก็เห็นชอบพร้อมกันตามพระราชบริหาร เห็นว่าควรจัดระเบียบการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกทำเป็น ๒ ครั้ง ครั้งแรกให้เป็นการพระบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรตามโบราณราชประเพณี แต่งการให้เสด็จเสียบพระนครแลการรื่นเริงอย่างอื่น ๆ ไว้ เมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแล้ว จึงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชอีกครั้งหนึ่ง ให้เป็นการรื่นเริงสำหรับประเทศ แลให้นานาประเทศที่เป็นสัมพันธไมตรีมีโอกาสที่จะมาช่วยงาน แลการทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็น ๒ ครั้ง เช่นนี้ ก็ไม่ผิดโบราณราชประเพณี ด้วยเยี่ยงอย่างเคยมีมาในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อแรกเสด็จปราบดาภิเษกในปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงทำพระราชพิธีราชา-

ภิเชกแต่พอเป็นสังเขปครั้งหนึ่ง ต่อมาเมื่อทรงสร้างพระนครกับทั้งปราสาทราชมณเฑียรเสร็จแล้ว ก็ทรงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเชกเต็มตามตำราเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ อีกครั้งหนึ่ง ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเชกเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ ครั้งหนึ่ง ครั้นเมื่อเสด็จออกทรงผนวช ลาผนวชแล้วก็ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเชกเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ อีกครั้งหนึ่ง อาศัยเหตุซึ่งทรงพระราชดำริดังกล่าวมา จึงดำรัสสั่งให้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเชกเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ แลทำพระราชพิธีบรมราชาภิเชกสมโภชเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๕๔”

นอกจากการเปลี่ยนสถานที่ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในส่วนประกอบอย่างอื่น ๆ เช่น เพิ่มลดวันสวดมนต์เนื่องในการพระราชพิธี เพิ่มลดเครื่องราชกกุธภัณฑ์และเครื่องพระมูรธาภิเชก ตลอดจนเพิ่มลดจำนวนพระที่เชิญมาตั้ง ณ พระแท่นมณฑลบ้าง แต่ที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นข้อปลีกย่อย ส่วนหลักใหญ่ยังคงเดิมทั้งสิ้น

การพระราชพิธีบรมราชาภิเชกนั้น มีขั้นตอนของพิธีที่อาจแบ่งแยกออกไปได้เป็น ๕ ตอน ดังนี้

๑. ขั้นเตรียมพิธี มีการทำพิธีตักน้ำและตั้งพิธีเสกน้ำสำหรับถวายเป็นน้ำอภิเชกและน้ำสรงพระมูรธาภิเชก กับทำพิธีจารึกและสุพรรณบัฏดวงพระบรมราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรประจำรัชกาล

๒. พิธีเบื้องต้น มีการเจริญพระพุทธมนต์ ตั้งน้ำวงด้าย จุดเทียนชัย และเจริญพระพุทธมนต์ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชก

๓. พิธีบรมราชาภิเชก มีพิธีสรงพระมูรธาภิเชก แล้วประทับพระแท่นอัฐทิศอุทุมพรรับน้ำอภิเชก ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐรับการถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์

๔. พิธีเบื้องปลาย มีการเสด็จออกมหาสมาคม สถาปนาสมเด็จพระบรมราชาธิบดีแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทำพิธีประกาศพระองค์เป็นศาสนูปถัมภกในพระบวรพุทธศาสนา ถวายบังคมพระบรมศพ พระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระอัครมเหสีในรัชกาลก่อน ๆ และเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร

๕. เสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร โดยกระบวนหุหยาดตราทั้งทางสถลมารคและชลมารคต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงลักษณะของพิธีแต่ละขั้นตอนโดยสังเขป แต่ก็พยายามชี้ให้เห็นว่า ในรัชกาลใดได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมหรือตัดทอนอะไรบ้าง ทั้งนี้เพียงเท่าที่ค้นคว้าหาหลักฐานมาได้

ทำน้ำอภิเชก

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชกนั้น พระมหากษัตริย์ที่จะเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเชก จะต้องสรงพระมูรธาภิเชกและทรงรับน้ำอภิเชกก่อนที่จะทรงได้รับการถวายสิริราชสมบัติ น้ำอภิเชกนี้ตามตำราของพราหมณ์ ใช้น้ำจากแม่น้ำห้าสายในชมพูทวีป คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำมहि แม่น้ำอจิรวดี และแม่น้ำสรวุ ซึ่งเรียกกันว่าปัญจมหานที ที่ต้องใช้น้ำจากแม่น้ำดังกล่าว

ก็เพราะน้ำในแม่น้ำทั้งห้านี้ไหลมาจากเขาไกรลาสที่พราหมณ์ถือว่าเป็นที่สถิตของพระอิศวร

สมัยกรุงศรีอยุธยาจะได้ใช้น้ำปัญจมหานทีในชมพูทวีปหรือไม่ยังไม่พบหลักฐาน แต่ถ้าจะพิจารณาถึงสภาพการคมนาคมระหว่างกรุงศรีอยุธยาและชมพูทวีปในสมัยนั้นแล้ว ก็เห็นว่าเป็นการยากเหลือเกินที่จะได้น้ำนั้นมา อีกประการหนึ่ง ตามขนบประเพณีแต่เดิมนั้นจำเป็นจะต้องเร่งทำพิธีบรมราชาภิเษกโดยด่วน กระทำกันก่อนที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนด้วยซ้ำ ดังนั้นที่จะไปเอาน้ำมาจากปัญจมหานทีมาให้ทันพิธีบรมราชาภิเษกนั้นดูจะเป็นไปไม่ได้ เท่าที่ปรากฏหลักฐานการบรมราชาภิเษกในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ท่านใช้น้ำ สระเกษ สระแก้ว สระคงคา สระยมนา ในแขวงเมืองสุพรรณบุรี

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ นอกจากจะได้ทรงใช้น้ำในสระเกษ สระแก้ว สระคงคา สระยมนา ดังที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงใช้แล้ว ยังได้มีการใช้น้ำในแม่น้ำสำคัญของประเทศอีก ๕ สาย คือ

๑. น้ำในแม่น้ำบางปะกง ตักที่บึงพระอาจารย์ แขวงเมืองนครนายก
๒. น้ำในแม่น้ำป่าสัก ตักที่ตำบลท่าราบ แขวงเมืองสระบุรี
๓. น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา ตักที่ตำบลบางแก้ว แขวงเมืองอ่างทอง
๔. น้ำในแม่น้ำราชบุรี ตักที่ตำบลดาวดึงส์ แขวงเมืองสมุทรสงคราม
๕. น้ำในแม่น้ำเพชรบุรี ตักที่ตำบลท่าไชย แขวงเมืองเพชรบุรี

น้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ นี้เรียกว่า เบญจสุทธคงคา อนุโลมตามปัญจมหานทีของพราหมณ์

น้ำแต่ละแห่งเมื่อตักมาแล้ว แต่ละแห่งก็จะตั้งพิธีเสก ณ เจดีย์สถานสำคัญแห่งแขวงนั้น ๆ แล้วจึงจัดส่งเข้ามาทำพิธีที่กรุงเทพฯ ต่อไป

เมื่อคราวตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น ก็ใช้น้ำเบญจสุทธคงคาและน้ำในสระ ๔ สระ แขวงเมืองสุพรรณบุรี เป็นน้ำทรงพระมุรธาภิเษกและน้ำอภิเษกเช่นเดียวกับรัชกาลก่อน ๆ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศอินเดีย ทรงได้น้ำจากปัญจมหานทีมาด้วย ดังนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ ได้ทรงกระทำพิธีบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ได้ทรงลาผนวชแล้ว จึงได้มีน้ำปัญจมหานทีเจือลงในน้ำเบญจสุทธคงคา และน้ำในสระทั้ง ๔ แขวงเมืองสุพรรณบุรีด้วย

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ใช้น้ำอภิเษกเช่นเดียวกับครั้งบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๑๖ ต่อมาเมื่อได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ นั้น ได้มีการตักน้ำจากแม่น้ำและแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่ตามมณฑลต่าง ๆ ถือว่าเป็นแหล่งสำคัญและเป็นสิริมงคล มาตั้งทำพิธีเสกน้ำพระพุทธรูป ณ พระมหาเจดีย์สถานที่เป็นหลักพระมหามงกุฎโบราณ ๗ แห่ง คือ

๑. ตักน้ำที่แม่น้ำป่าสัก ณ ตำบลท่าราบ ไปทำพิธีเสกน้ำที่พระพุทธรูป อันเป็นมหาเจดีย์สถานสถิตในมณฑลประเทศที่ตั้งมหานครละโว้และกรุงศรีอยุธยา

๒. ตักน้ำที่ทะเลแก้วและสระแก้ว แขวงเมืองพิษณุโลก ไปทำพิธีที่ในพระวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก อันเป็นมหาเจดีย์สถานอยู่ในโบราณราชธานีฝ่ายเหนือ

๓. ตักน้ำที่น้ำโขกชมภู น้ำบ่อแก้ว น้ำบ่อทอง แขวงเมืองสวรรคโลกไปทำพิธีที่วัดพระบรมธาตุ เมืองสวรรคโลก อันเป็นมหาเจดีย์สถานโบราณราชธานีครั้งสมเด็จพระร่วงเจ้า (ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัย)

๔. ตักน้ำในแม่น้ำนครไชยศรี ที่ตำบลบางแก้ว ไปทำพิธีที่พระปฐมเจดีย์ เมืองนครไชยศรี อันเป็นโบราณมหาเจดีย์ประเทศที่ตั้งนครศรีวิชัยราชธานี

๕. ตักน้ำที่บ่อวัดหน้าพระลาน บ่อวัดเสมาไชย บ่อวัดเสมาเมือง บ่อวัดประคองขาว ห้วยเขามหาชัย และน้ำบ่อปากนาคราช ในเมืองนครศรีธรรมราช ไปตั้งทำพิธีที่วัดพระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นมหาเจดีย์สถาน อยู่ในโบราณราชธานีศรีธรรมราช

๖. ตักน้ำที่บ่อทิพย์ เมืองนครลำพูน ไปตั้งทำพิธีที่วัดพระธาตุหริภุญไชย อันเป็นมหาเจดีย์สถานในแคว้นแคว้นโบราณราชธานีทั้งหลายในฝ่ายเหนือ คือนครหริภุญไชย นครเขลางค์ นครเชียงใหม่ นครเชียงราย นครพะเยา และนครเชียงใหม่

๗. ตักน้ำบ่อวัดพระธาตุพนม ทำพิธีเสกที่พระธาตุพนม เมืองนครพนม มณฑลอุดร อันเป็นมหาเจดีย์สถานอยู่ในประเทศที่ตั้งโบราณราชธานีโคตรบูรณห์หลวง

กับได้ตักน้ำ ณ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปตั้งทำพิธี ณ วัดสำคัญในมณฑลต่าง ๆ อีก ๑๐ มณฑล คือ

๑. วัดพระบรมธาตุเมืองชัยนาท	มณฑลนครสวรรค์
๒. วัดมหาธาตุเมืองเพชรบูรณ์	มณฑลเพชรบูรณ์
๓. วัดกลางเมืองนครราชสีมา	มณฑลนครราชสีมา
๔. วัดสีทองเมืองอุบลราชธานี	มณฑลอีสาน
๕. วัดโสมรเมืองฉะเชิงเทรา	มณฑลปราจีนบุรี
๖. วัดพลับเมืองจันทบุรี	มณฑลจันทบุรี
๗. วัดคณีนรสีมสรเมืองตานี	มณฑลปัตตานี
๘. วัดพระทองเมืองถลาง	มณฑลภูเก็ต
๙. วัดพระบรมธาตุเมืองไชยา	มณฑลชุมพร
๑๐. วัดพระมหาธาตุเมืองเพชรบุรี	มณฑลราชบุรี

รวมสถานที่ทำน้ำอภิเษก ๑๗ แห่ง

แม้ว่าจะได้เปลี่ยนตักน้ำอภิเษกจากทุกมณฑลที่พระราชอาณาจักรดังกล่าวมา แต่ก็ยังไม่ได้ละทิ้งหลักเดิม คือน้ำเบญจสุทธคงคาและน้ำในสระทั้ง ๔ ที่เมืองสุพรรณบุรีก็ยังคงตัก และตั้งพิธีรวมอยู่ในปูชนียสถานสำคัญของแต่ละมณฑลดังกล่าวมาข้างต้นด้วย ส่วนน้ำเบญจมหานทีในชมพูทวีปก็คงจะมีรวมอยู่ด้วย

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗ ได้ดักน้ำและทำพิธีเสกน้ำเพิ่มจากที่ทำในรัชกาลที่ ๖ อีกแห่งหนึ่ง คือที่พระธาตุข่อยแฮ จังหวัดแพร่

ส่วนในรัชกาลปัจจุบัน ทำพิธีเสกน้ำ ๑๘ แห่งเท่ารัชกาลที่ ๗ แต่เปลี่ยนสถานที่จากเดิม ๒ แห่ง คือเปลี่ยนจากวัดมหาธาตุเมืองเพชรบูรณ์และพระธาตุข่อยแฮ จังหวัดแพร่ เป็นบึงปลาอู้อยู่ จังหวัดร้อยเอ็ด และพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน

น้ำอภิเษกที่ตั้งพิธีเสก ณ มหาเจดีย์สถานและพระอารามต่าง ๆ ดังได้กล่าวมา เจ้าหน้าที่นำส่งมายังพระนครก่อนหน้ากำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อเจ้าหน้าที่พระราชพิธีได้รับไว้แล้วก็จะได้เชิญตั้งไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามจนกว่าจะถึงวันงาน จึงจะได้เชิญเข้าพิธีสวดพระพุทธมนต์เสกน้ำ ณ พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ต่อไป

จารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรประจำรัชกาล

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น จะต้องมีการถวายพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระปรมาภิไธย และถวายดวงพระบรมราชสมภพ ในการถวายสิริราชสมบัติ และจะต้องเชิญพระราชลัญจกรประจำรัชกาลเข้าตั้งบนพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีด้วย ดังนั้น ก่อนเริ่มงานพระราชพิธี จึงกำหนดให้มีพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามก่อน พิธีนี้เป็นพิธีที่จะต้องหาฤกษ์ที่เป็นมงคลแก่องค์พระมหากษัตริย์ที่จะทรงรับพระบรมราชาภิเษก เมื่อโหรกำหนดพระฤกษ์วันใด ในตอนเย็นก่อนถึงวันพระฤกษ์ มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และมีโหรสวดบูชาเทวดา รุ่งขึ้นตอนเช้าก่อนถึงเวลาพระฤกษ์ พระสงฆ์สวดถวายพรพระ พระราชวงศ์ที่เสด็จมาทรงเป็นประธานในพิธี ทรงประเคนอาหารบิณฑบาตรแก่พระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ผู้เป็นประธานในพิธีจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการทรงศีล อาลักษณ์ผู้จะทำหน้าที่จารึกพระสุพรรณบัฏ โหรซึ่งจะทำหน้าที่จารึกดวงพระบรมราชสมภพ และนายช่างที่จะแกะสลักดวงพระราชลัญจกร ซึ่งแต่งกายด้วยเครื่องขาว รับศีลด้วย ครั้นใกล้เวลาพระฤกษ์ และพระราชวงศ์ผู้เป็นประธานทรงจุดเทียนเงินเทียนทองที่โต๊ะจารึก ผู้จะจารึกนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วคล้องสายสิญจน์ หันหน้าสู่มงคลทิศ ครั้นได้พระฤกษ์ โหรลั่นฆ้องไชยให้สัญญาณ อาลักษณ์ โหร และช่าง จึงลงมือจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรพร้อมกัน พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานประโคมเครื่องดนตรี และพิณพาทย์ตลอดเวลาที่จารึก เมื่อจารึกเสร็จแล้ว พราหมณ์ห่มสังข์และเจิมแผ่นพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และพระราชลัญจกร แล้วม้วนแผ่นพระสุพรรณบัฏและดวงพระบรมราชสมภพ พันด้วยไหมเบญจพรรณ แล้วพันด้วยแพรแดงอีกชั้นหนึ่ง เสร็จแล้วแยกบรรจุลงในพระกรัณฑ์ทองคำลงยาราชาชาติ เป็นพระกรัณฑ์บรรจุพระสุพรรณบัฏองค์หนึ่ง บรรจุดวงพระบรมราชสมภพองค์หนึ่ง ครั้นแล้วเชิญพระกรัณฑ์ทั้งสองบรรจุรวมลงในหีบทองคำลงยา รองรับด้วยพานทองคำลงยา ๒ ชั้น ปิดคลุมพื้นตาดปักดินเลื่อม ส่วนพระราชลัญจกรบรรจุทองคำใส่ไว้ในพานทองปิดคลุมเช่นเดียวกัน เสร็จแล้วเชิญขึ้นตั้งบนโต๊ะเจ้าหลักปิดทองบนพระธรรมาสน์ศิลาภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน-

ศาสดาราม ต่อจากนั้นบรรดาซีพราหมณ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งมวล เวียนเทียนสมโภชเสร็จแล้วคงประดิษฐานไว้ ณ ธรรมาสน์ศิลาณั้นจนกว่าจะถึงวันเริ่มงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จึงจะตั้งกระบวนแห่เชิญไปประดิษฐาน ณ พระแท่นมณฑลภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณต่อไป

การแต่งตั้งเครื่องบรมราชาภิเษกบนพระแท่นมณฑล

บนพระแท่นมณฑลที่เชิญพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และพระราชลัญจกรไปตั้งนี้ ตั้งอยู่ริมผนังด้านตะวันออกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ บนพระแท่นประดิษฐานพระบรมธาตุ พระพุทธรูปปฏิมากรสำคัญของพระมหากษัตริย์ทุก ๆ รัชกาล ประดิษฐานเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภค เครื่องพระมูรธาภิเษก เครื่องพระพิชัยสงคราม พระแสงสำคัญต่าง ๆ สีเสียมุมพระแท่น ผูกพระแสงง้าวพระแสงทวนและเครื่องสูงต่าง ๆ

เครื่องต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้นนี้ กล่าวรวมเป็นประเภท ในประเภทหนึ่งยังแยกเป็นหลายองค์หลายชิ้น เช่น พระพุทธรูปปฏิมากรสำคัญมี ๑๐ กว่าองค์ เครื่องพระมูรธาภิเษกและพระแสงต่าง ๆ อย่างละ ๒๐ กว่าองค์ ในรัชกาลที่ ๑ ที่ได้ทรงนำมาประดิษฐานก็มากอยู่แล้ว ในรัชกาลต่อ ๆ มายังได้ทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกก็มาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนำบัญชีสิ่งของที่ตั้งพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ มาลงไว้ในหนังสือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ มีถึง ๘๕ องค์ เป็นเครื่องที่เคยตั้งมาแต่รัชกาลที่ ๑ ก็มีเพิ่มขึ้นภายหลังก็มี ที่ตั้งมาแต่รัชกาลที่ ๑ นั้น ไม่ได้ทรงหมายเหตุอย่างใดไว้ แต่ที่ทำเพิ่มขึ้นภายหลังได้ทรงชี้แจงหรือเขียนรัชกาลกำกับไว้ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

บัญชีเครื่องตั้งพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (๑)

รัชกาลที่ ๕

หมวดพระเจ้า

๑. พระบรมสารีริกธาตุ (เมื่อรัชกาลที่ ๒ ทำที่ตั้งรับภรณ์ที่เป็นระย้ากินนร จึงเรียกกันว่า “พระธาตุระย้ากินนร” เดิมตั้งที่พระสงฆ์สวดมนต์พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก มาตั้งพระแท่นมณฑลเมื่อรัชกาลที่ ๔ และต่อมาทรงสร้างสถาปมครอบนอกอีกชั้นหนึ่ง)

๒. พระพุทธรูปยวรัตนฯ (ได้มาจากเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ แต่ฟุ้งตั้งพระแท่นมณฑลพิธี เมื่อรัชกาลที่ ๔)

๓. พระแก้วเรือนทอง (ในหนังสืออื่นเรียกว่า พระเรือนแก้วก็มี เป็นพระหยก ได้มาเมื่อรัชกาลที่ ๓ เห็นจะตั้งพระแท่นมณฑลมาแต่ในรัชกาลนั้น)

๔. พระแก้วเชียงแสน (ได้มาเมื่อรัชกาลที่ ๔ ฟุ้งตั้งงานบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นที่แรก)

๕. พระชัยประจำรัชกาลที่ ๑
๖. พระชัยประจำรัชกาลที่ ๒
๗. พระชัยประจำรัชกาลที่ ๓
๘. พระชัยประจำรัชกาลที่ ๔ (พืงตั้งงานบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นที่แรก)(๑)
๙. พระชัยพิธิ (พระทรงเครื่องยืนหล่อด้วยเงินหุ้มทองแต่ในรัชกาลที่ ๑)
๑๐. พระชัยหลังช้าง (ครั้งรัชกาลที่ ๑)
๑๑. พระนิรันตราย (รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างสรวมพระทองคำของโบราณ พืงตั้งงานบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นที่แรก)
๑๒. คัมภีร์พระธรรม (คือพระไตรปิฎกย่อ สันนิษฐานว่าจะพืงตั้งพระแท่นมณฑลเมื่อรัชกาลที่ ๔)

หมวดพระราชสิริ

๑. พระสุพรรณบัฏ
๒. ดวงพระชันษา (จารึกพร้อมทั้งพระสุพรรณบัฏ)
๓. พระราชลัญจกร (แต่เดิมเรียกว่า “พระอุณาโลมทำแท่ง” คือทำแท่งครั้งประทับพระราชลัญจกรมหาอุณาโลม หมายความว่า พระราชโองการตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ โปรดให้ตั้งพระราชลัญจกรแทน)

หมวดเครื่องพระมูธาภิเษก

๑. ครอบพระกริ่ง (บางที่จะได้เคยตั้งแต่ครั้งราชาภิเษกรัชกาลที่ ๔)
๒. พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ
๓. พระมหาสังข์ทอง
๔. พระมหาสังข์นาก (สร้างในรัชกาลไหนไม่แน่ แต่ไม่ปรากฏในหมายรับสั่งตลอดรัชกาลที่ ๓)
๕. พระมหาสังข์เงิน
๖. พระมหาสังข์ (รัชกาลที่ ๓)
๗. พระเต้าเบญจคัพพีใหญ่
๘. พระเต้าเบญจคัพพีรอง(๒) (รัชกาลที่ ๔)
๙. พระเต้าเบญจคัพพีห้าห้อง (รัชกาลที่ ๔)
๑๐. พระเต้าประทุมนิมิตรทอง

(๑) พระชัยประจำรัชกาลอื่นนอกจากรัชกาลที่ ๑ สร้างภายหลังงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เพราะฉะนั้นย่อมตั้งพระชัยประจำรัชกาลก่อน

(๒) บรรดาพระเต้าซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ ดูเหมือนจะใช้งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นที่แรกเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ทั้งนี้

๑๑. พระเต้าประทุมนิมิตรนาก
๑๒. พระเต้าประทุมนิมิตรเงิน
๑๓. พระเต้าประทุมนิมิตรสัมฤทธิ์
๑๔. พระเต้าห้ำกษัตริย์ (รัชกาลที่ ๔)
๑๕. พระเต้าบัวหยกเขียว (รัชกาลที่ ๔)
๑๖. พระเต้าบัวแดง (รัชกาลที่ ๔)
๑๗. พระเต้าจารึกอักษร (รัชกาลที่ ๔)
๑๘. พระเต้าศิลาขุดเกี่ยว^(๑) (รัชกาลที่ ๔)
๑๙. พระเต้าบั้งกัศิ
๒๐. พระเต้าเทววิฐู (รัชกาลที่ ๔)
๒๑. พระเต้าไกลาศ (รัชกาลที่ ๔)
๒๒. พระเต้านพเคราะห์ (รัชกาลที่ ๕)
๒๓. ครอบพระมูรธาภิเษก

หมวดเครื่องต้น

๑. พระมหามงกุฎ^(๒)
๒. พระแสงขรรค์ชัยศรี
๓. ธารพระกร
๔. วาลวิชนี (พัดฝักมะขามก็เรียก)
๕. ฉลองพระบาท
๖. พระภูษารัตกัมพล
๗. พระมหาสังวาล
๘. พระนพ
๙. พระสังวาลพราหมณ์
๑๐. พระขำมรงค์
๑๑. พระมาลาเพชร (หนังสือบางฉบับเรียกว่าพระชฎาเพชร)
๑๒. พระแสงข้างเฝือก (เห็นจะแรกตั้งในรัชกาลที่ ๔)
๑๓. พระแสงจามรี (สร้างในรัชกาลที่ ๔)

(๑) ขุดแกะเป็นพระเกี่ยวขุด นำสันนิษฐานว่าสร้างในรัชกาลที่ ๕ แต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ท่านว่าตั้งพระแท่นมณฑลมาแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๔

(๒) เครื่องต้นแต่ ๑ ถึง ๕ กำหนดว่าเป็นเบญจราชาภรณ์ แต่ในตำราราชาภิเษกไม่ตรงกันทุกตำรา ในปฐมชาดก ที่ธารพระกรว่าฝักรัตกัมพล ที่วาลวิชนีว่าพระเศวตฉัตร ในหนังสือมหาวงศ์ ที่ธารพระกรว่าเศวตฉัตร

หมวดเครื่องพิชัยสงคราม

๑. หีบเครื่องพระพิชัยสงคราม
๒. หีบเครื่องพระมนต์พิเศษ
๓. พระมาลาเป็ยง
๔. นล่องพระองค์เกราะเหล็ก
๕. นล่องพระองค์เกราะนวม
๖. เครื่องทรงลงยันต์ราชะ ๗ สี

หมวดพระแสง

๑. พระแสงดาบเขลย
๒. พระแสงจักร
๓. พระแสงตรีศูล
๔. พระแสงธนู
๕. พระแสงดาบเขน
๖. พระแสงหอกชัย
๗. พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโดง
๘. พระแสงของ้าวเจ้าพระยาแสนพลพ่าย(๑)
๙. พระแสงดาบคาบค่าย
๑๐. พระแสงดาบใจเพชร
๑๑. พระแสงเวียด(๒) (เมื่องานบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๒ ทรงในงานไม่ได้เข้าพิธี)
๑๒. พระแสงทวน
๑๓. พระแสงง้าว
๑๔. พระแสงปืนคาบศิลาเคยทรง (คือพระแสงปืนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก ทรงสำหรับพระหัตถ์ในการศึกสงครามมาแต่เดิม)
๑๕. พระแสงขอตีช้างล้ม
๑๖. พระแสงขอคร่ำด้ามไม้เท้า
๑๗. พระแสงชนกัตัน
๑๘. พระแสงศร ๓ เด็ม (สร้างในรัชกาลที่ ๔ ฟังตั้งงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่แรกเมื่อ
ครั้งรัชกาลที่ ๕)

(๑) แต่ ๑ ถึง ๘ เรียกพระแสงอัญญาวุธ

(๒) ที่เรียกพระแสงเวียด เพราะพระเจ้าเวียดนม (องค์เชียงสือ) ถวายในรัชกาลที่ ๑

หมวดเครื่องสูง

๑. พระเศวตฉัตร (คือพระเศวตฉัตรพระคชาธาร)
๒. พระเสมาธิปไตย
๓. พระฉัตรชัย
๔. พระเกวฬพ่าห์
๕. ธงชัยกระบี่ชูช
๖. ธงชัยครุฑพ่าห์

หมวดเครื่องราชูปโภค

๑. พานพระชันหมาก
๒. พระสุพรรณศรีบัวแฉก
๓. พระเต้าพระสุธารส
๔. พระสุพรรณราช

เครื่องตั้งพระแท่นมณฑลตามบัญชีที่คัดมานี้ ในรัชกาลต่อมาก็ได้มีการเพิ่มและลดเป็นบางอย่าง เช่น ในรัชกาลที่ ๖ ไม่ปรากฏว่าได้ตั้งพระชัยพิธีและพระชัยหลังช้าง แต่ก็ได้ทรงนำพระห้ามสมุทรทรงเครื่องทอง พระห้ามสมุทรเงิน พระแก่นมหาโพธิ์ พระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์รัชกาลที่ ๕ ออกตั้งด้วย ในหมวดพระเครื่องต้น ก็ทรงนำพระกรเทวรูปที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ออกตั้ง และในหมวดเครื่องสูง ก็ทรงเพิ่มธงบรมราชวัช ธงไอยราพต อีก ๒ ธง

ในรัชกาลที่ ๗ ไม่ได้ตั้งพระพุทธรูปปฏิมากรหลายองค์ เช่น พระแก้วเชียงแสน พระชัยพิธี พระชัยหลังช้าง พระห้ามสมุทรทรงเครื่องทอง พระห้ามสมุทรเงิน และพระแก่นมหาโพธิ์ พระพุทธรูปที่ตั้งเพิ่มในรัชกาลนี้ คือ พระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์รัชกาลที่ ๖ และพระแก้วอุ้มบาตร อันเป็นพระวัน-พระบรมราชสมภพของพระองค์ หมวดเครื่องสูงเพิ่มธงมหาไพชยนต์วัชอีกธงหนึ่ง

ในรัชกาลปัจจุบัน หมวดพระเจ้าตั้งแต่พระบรมธาตุ พระพุทธรูปยุครัตนรัชกาลที่ ๒ พระพุทธรูปยุครัตนรัชกาลที่ ๕ พระปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาลทุกรัชกาล พระชัยนวลโลหะ พระพุทธรูปนรินทร์ราย พระแก้วเชียงแสน และพระแก้วนาคสาวาท รวม ๑๔ องค์ หมวดเครื่องพระมูรธาภิเษก เพิ่มพระเต้า ๔ พระเต้า คือ พระเจ้าทองเกลี้ยง พระเต้ามงคลแปด พระเต้ากลีบบัวใหญ่ และพระเต้าโมราดำ ส่วนพระแสงตั้งเพิ่มมากกว่าที่ปรากฏในบัญชีครั้งรัชกาลที่ ๕ ถึง ๑๒ องค์

พิธีเบื้องต้น

การแห่เชิญพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และพระราชลัญจกร มาประดิษฐาน ณ พระแท่นมณฑลนั้น เชิญในตอนเช้าและในตอนเย็นวันเดียวกันนั่นเอง ก็ได้เริ่มการพระราชพิธี

อันเป็นพิธีเบื้องต้นของงานบรมราชาภิเษก คือจุดเทียนชัยและเจริญพระพุทธมนต์ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ เจริญพระพุทธมนต์พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในตอนเย็น รุ่งขึ้นเสด็จพระ เมื่อครบ ๓ วันแล้ว จึงจะถึงวันทรงพระมุรธาภิเษกและถวายสิริราชสมบัติ ต่อมาเมื่อคราวงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ได้เพิ่มพิธีเจริญพระพุทธมนต์ตั้งน้ำวงด้าย (คือสวดมนต์ทำพิธีวงด้ายสายสิญจน์รอบพระราชพิธีมณฑลและปลุกเสกเครื่องบรมราชาภิเษก) ขึ้นก่อนวันที่จะมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์บรมราชาภิเษกอีก ๑ วันด้วย พิธีเบื้องต้นในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ จึงมี ๔ วัน คือ

วันที่ ๑ เย็น ทำพิธีตั้งน้ำวงด้าย

วันที่ ๒ เช้า สมเด็จพระสังฆราชทรงทำพิธีจุดเทียนชัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจบเครื่องบวงสรวง เครื่องสักการบูชา และเทียนชนวน พระราชทานให้เจ้าพนักงานนำไปบูชาพระสยามเทวาธิราช พระมหาเสวตฉัตรในพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง และสถานที่เคารพต่าง ๆ ในพระนคร รวม ๑๖ แห่ง แล้วทรงถวายอาหารบิณฑบาตรแด่พระสงฆ์

เย็น ประกาศการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แล้วเจริญพระพุทธมนต์

วันที่ ๓ เช้าเสด็จพระ เย็นเจริญพระพุทธมนต์

วันที่ ๔ เช้าเสด็จพระ เย็นเจริญพระพุทธมนต์เช่นวันก่อน

ในระหว่างการเจริญพระพุทธมนต์ ฝ่ายพราหมณ์ก็ทำพิธีตามลัทธิ คือเข้าถวายน้ำพระมหาสังข์ แล้วถวายใบสมิทธิ คือใบไม้ ๓ ชนิด มี ใบมะม่วง ใบทอง และใบตะขาบ ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปิดพระองค์ แล้วพราหมณ์ก็นำใบไม้ที่ทรงปิดพระองค์นั้นไปกระทำศาสตรปฤยาชุบโหมเพลิงที่พระราชพิธีพราหมณ์ตามไสยวิธี

วิธีปิดพระองค์ตามไสยวิธีนี้ ตามลัทธิพราหมณ์ถือว่าเป็นการปิดผอง ภัยอันตราย อุบัติวันตราย และโรคอันตราย ให้แผ้วพ้นจากองค์พระมหากษัตริย์

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการตัดทอนพิธีเบื้องต้นลงให้เหมาะสมแก่กาลสมัย คือไม่มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ตั้งน้ำวงด้าย ส่วนการเจริญพระพุทธมนต์บรมราชาภิเษกก็กระทำเพียงวันเดียว พิธีจุดเทียนชัยบูชาพระสยามเทวาธิราช พระมหาเสวตฉัตร และสถานที่เคารพ กระทำในตอนเย็นก่อนทำพิธีประกาศการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและเจริญพระพุทธมนต์

เรื่องการประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้แต่ก่อนไม่มี เพิ่งมีในรัชกาลที่ ๔ ในสมัยนั้นเรียกว่าประกาศเทวดา พระราชาคณะองค์ที่จะสวดจัดตำนาน ทำหน้าที่ผู้ประกาศ เวลาประกาศ ท่านจะต้องมายืนบนผ้าขาวที่ลาดไว้ท้ายอาสนสงฆ์เบื้องซ้ายพระสยามเทวาธิราช กล้องสายสิญจน์ซึ่งโยงมาจากยันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วจึงอ่านประกาศ สารสำคัญของข้อความในประกาศก็คือ อัญเชิญเทพเจ้าทั้งปวงให้มาร่วมกันเป็นสักขีพยานในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และช่วยกันคุ้มครองรักษาองค์พระมหากษัตริย์ให้ทรงพระเจริญในพระสิริราชสมบัติ มีพระราชศักดิ์เกริกปรายแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศ และคุ้มครองรักษาพระราชวงศ์ มন্ত্রীหรือมาตยราชบริพาร สมณชีพราหมณ์

ตลอดจนอาณาประชานิกร ให้มีความสมบูรณ์พูนสุข และขอให้เทพดาผู้อภิรักษ์พระมหานครราชธานีนี้ จงคลบบันดาลให้เสนาพลนิกายมีความสามัคคีธรรมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มั่นคงในความสวามิภักดิ์ และเป็นกำลังรักษาราชอาณาจักรและความเป็นเอกราชของชาติให้ยืนยง และขอให้คลบบันดาลให้พระราชวงศ์กับปวงเสนามาตย์ราชบริพาร สัมครสมานฉันท์ช่วยกันปฏิบัติราชกิจด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตกตัญญู เป็นกำลังค้ำชูให้พระราชอาณาจักรเจริญมั่นคง

สถานที่ประกอบการพระราชพิธีเบื้องต้นของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ จุดเทียนชัยที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เจริญพระพุทธมนต์บรมราชาภิเษกที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณและที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา จุดเทียนชัยที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เจริญพระพุทธมนต์ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ส่วนในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานจัดเป็นที่ทำพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรโดยเฉพาะ จะได้กล่าวต่อไปในตอนหลัง

สรงพระมูรธาภิเษก

เมื่อพิธีเจริญพระพุทธมนต์พระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันเป็นพิธีเบื้องต้นเสร็จสิ้นลงแล้ว เช้าวันรุ่งขึ้นก็สรงพระมูรธาภิเษก และทรงรับการถวายสิริราชสมบัติ งานเช้าวันนี้ถือว่าเป็นงานที่สำคัญที่สุดในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งจะทรงรับพระบรมราชาภิเษก เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วสมเด็จพระสังฆราชถวายศีล ทรงศีลแล้วเสด็จขึ้นหอพระสุราลัยพิมาน ผลัดฉลองพระองค์ ทรงเสวตพัศตร์ ขลิบทอง ครั้นได้เวลามาหาพิชัยมงคลฤกษ์ พระมหाराชครูเชิญเสด็จสู่พระมณฑปพระกระยาसनพราหมณ์เชิญพระปฏิมาชัยและพระพิฆเนศวรนำเป็นคู่หน้า คู่ต่อ ๆ มาเป็นพราหมณ์จับไม้บัณเฑาะว์ ๒ คู่ เป่าสังข์อุดตราวัฏ ๒ คู่ โปรยข้าวตอก ๑ คู่ เจ้ากรมพราหมณ์พฤฒินาศ เป็นชื่อพราหมณ์พวกหนึ่งที่ทำพิธีเกี่ยวกับคชกรรมและปัดเสี้ยนยัดจัญไร หรือพราหมณ์ที่ทำหน้าที่พรมน้ำมนต์ในการพระราชพิธี และพระมหाराชครูนำเป็นคู่สุดท้าย

กระบวนนำเสด็จนี้ บางรัชกาลอาจน้อยลงหรือมากขึ้น เช่น รัชกาลที่ ๗ ไม่มีจับไม้บัณเฑาะว์ ส่วนในรัชกาลที่ ๖ คราวบรมราชาภิเษกสมโภชนั้น นอกจากกระบวนพราหมณ์แล้ว ยังมีพระดำรวจ หลวงเชิญธงไชยราชกระบี่ธูช และธงพระครุฑพ่าห์ นำเสด็จพระราชดำเนินด้วย สำหรับพระพุทธรูปที่เชิญนำเสด็จนั้น ในรัชกาลก่อน ๆ ตามเอกสารหลักฐานปรากฏว่าเป็นพระปฏิมาชัย ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนเป็นพระชัยนวโลหะ ซึ่งเป็นพระมงคลของรัชกาลที่ ๔ ส่วนผู้เชิญแต่ก่อนพราหมณ์เป็นผู้เชิญทั้งพระพุทธรูปและพระพิฆเนศวร ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ราชบัณฑิตหนุ่มชาวเป็นผู้เชิญพระพุทธรูป จึงเป็นธรรมเนียมสืบมาจนบัดนี้

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงหน้าพระมณฑป ทรงจุดเทียนสังเวทเวทากลางหาว แล้วจึงเสด็จขึ้นบนพระมณฑปพระกระยาसन ประทับเหนือดั่งไม้จุกุมพรหุ้มผ้าขาว เจ้าพนักงานไขสหัสสธารา โปรยน้ำพระมูรธาภิเษกจากเพดานพระมณฑป เสร็จสรงพระมูรธาภิเษกจากสหัสสธาราแล้ว สมเด็จพระสังฆราชขึ้นถวายน้ำพระพุทธมนต์ด้วยพระครอบที่พระขนองและพระหัตถ์ พระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่

ขึ้นถวายน้ำพระพุทธรพนต์ด้วยพระเศียรที่พระหัตถ์ เจ้าน้ำที่พระราชพิธีผู้ใหญ่ถวายน้ำพระพุทธรพนต์
ในพระครอบและพระเศียรต่าง ๆ ให้ทรงรับไปสงรับที่พระอังสาทั้งซ้ายขวา พราหมณ์ถวายน้ำพระมหา-
สังข์และน้ำมนต์ในพระเศียรเบญจคัพภ์ เจ้าพนักงานภูษามาตาผู้ใหญ่ถวายพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ
ตามขัตติยราชประเพณี แล้วเสด็จขึ้นสู่หอพระสุราลัยพิมาน โดยมีกระบวนนำเสด็จเช่นเมื่อเสด็จลง
ขณะทรงพระมูรธาภิเษก โหรลั่นฆ้องชัย เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์ดุริยางค์ ทหารกอง
แก้วจินดายิงปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาจักร มหาปราบยุค เฉลิมพระเกียรติยศ ต่อมาจะเป็นสมัยใดยัง
ไม่ได้ค้นหาหลักฐาน ได้มีทหารบก ทหารเรือ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติยศด้วย

ถวายน้ำอภิเษก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ จากพระมณฑปพระกระยาสนานขึ้นสู่หอพระสุราลัยพิมานแล้ว
ก็ทรงเครื่องบรมราชภูษิตาภรณ์ เสด็จออกพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ประทับเหนือพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพร-
ราชอาสน์ภายใต้พระบวรเศวตฉัตร เพื่อทรงรับน้ำอภิเษกต่อไป

แต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ พราหมณ์เป็นผู้ถวายทั้งน้ำอภิเษก น้ำพระมหาสังข์ และน้ำ
เทพมนต์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้เปลี่ยนให้ราชบัณฑิตเป็นผู้ถวายน้ำอภิเษก พราหมณ์พิธีถวายน้ำ
พระมหาสังข์ พราหมณ์พฤติบาตถวายน้ำเทพมนต์

พิธีการถวายน้ำอภิเษกมีดังนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับพระที่นั่งอัฐทิศ ฯ ผันพระพักตร์
สู่ทิศบูรพาเป็นปฐม ราชบัณฑิตประจำทิศเข้าไปคุกเข่าถวายบังคม กล่าวคำถวายพระพรชัยมงคล
ถวายแว่นแคว้นแดนดิน พระพุทธศาสนาและประชาชนอันอยู่ ณ ทิศนั้น ๆ ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงปกป้องคุ้มครองและทะนุบำรุง แล้วจึงถวายน้ำอภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับน้ำอภิเษกด้วย
พระหัตถ์ แล้วทรงจิบและทรงลูบพระพักตร์ กับทรงรับด้วยพระเศียรเบญจคัพภ์ไว้อีกหนึ่งหนึ่ง แล้วจึง
มีกระแสรราชดำรัสตอบ สดสันกระแสรราชดำรัสพราหมณ์เป่าสังข์ พราหมณ์พิธีถวายน้ำ
พระมหาสังข์ พราหมณ์พฤติบาตถวายน้ำเทพมนต์ด้วยพระครอบสัมฤทธิ์ ต่อจากนั้นสมเด็จพระเจ้า-
อยู่หัวผันพระองค์ไปประทับด้านทิศอาคเนย์ ราชบัณฑิตและพราหมณ์ประจำทิศอาคเนย์ถวายพระพร
ถวายน้ำอภิเษก น้ำพระมหาสังข์ และน้ำเทพมนต์เช่นเดียวกับทิศก่อน ทำดังนี้เวียนไปจนครบ ๘ ทิศ

คำถวายพระพร ถวายแว่นแคว้นแดนดิน ที่ราชบัณฑิตประจำแต่ละทิศกราบบังคมทูลก็ดี
กระแสรราชดำรัสตอบก็ดี ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ถึงรัชกาลที่ ๗ ใช้ถึงสองภาษา คือ ภาษามคธ
ครั้งหนึ่ง ภาษาสยามอีกครั้งหนึ่ง สำหรับภาษาสยามเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๗ มีข้อความดังนี้

“ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ขอเทวดาจงทรงพระบรมราชานุญาต
ให้ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวถวายชัยมงคล ณ ที่นี้ พระองค์ทรงพระบรมราชาภิเษกใหม่ เพื่อประโยชน์แก่
การมงคลยิ่งในราชสมบัติ เสด็จประทับบนพระราชบิฐ ผินพระพักตร์เฉพาะทิศบูรพา ณ บัดนี้ ประเทศ
ทั้งหลายเหล่าใดซึ่งตั้งประจำอยู่ทิศนั้นก็ดี สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดที่อาศัยอยู่ในทิศนั้นก็ดี ขอพระองค์จง
ทรงแผ่ความปกครองและยังพระราชอาญาให้เป็นไปแก่ประเทศแลสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ขอพระองค์

จงทรงรักษาแคว้นแคว้นนี้ กับทั้งพระพุทธศาสนาและประชาราษฎร์ ปกครองเมทนีดลให้สำเร็จโดย
 ภัยโยภภาพ ขอพระองค์จงเสด็จสถิตอยู่ในราชสมบัติสืบกาลนาน ปราศจากสรรพโรคาพาธ ทรงบรรลु
 ผลสำเร็จมีพระชนมชีพยืนนานตลอดร้อยสรรพกาล (ปี) ขอพระราชทานผู้เป็นอธิบดีในบุรพทิศซึ่งปรากฏ
 พระนามว่า ธรธร จงอภิบาลรักษาเทวดา พร้อมกับรัฐมนตรีโดยเอื้อเพื่อ ศัตรูทั้งหลายเหล่าใดผู้ใคร่
 กระทำอันตรายพินาศในปรีดิ์ติมิทิสภาค (ทิสบูรพา) ขอเทวดาจงทรงชำระล้างอริราชเหล่านั้นด้วยดี
 โดยพระบรมเดชาภาพ”

คำกราบบังคมทูลที่กล่าวไว้ว่า ขอเทวดาจงทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต หรือขอเทวดา
 จงทรงชำระล้างอริราช ดังที่ราชบัณฑิตกล่าวนั้น คำว่าเทวดา หมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ ตาม
 ลัทธิพราหมณ์ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ

ในรัชกาลปัจจุบัน เป็นกาลสมัยที่ได้มีระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์
 ทรงเป็นพระประมุขแล้ว เพื่อให้เป็นการเหมาะสมแก่ระบบการปกครอง จึงได้มีการเปลี่ยนผู้ถวายน้ำ
 อภิเษกมาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ส่วนการถวายน้ำพระมหาสังข์และน้ำเทพมนต์ คงเป็นพราหมณ์
 เช่นเดิม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ถวายน้ำอภิเษกแต่ละทิศ มิได้กล่าวคำถวายพระพรและถวาย
 ดินแดนแต่ละทิศดังแต่ก่อน มาถวายพระพรรวบยอดภายหลัง คือเมื่อทรงรับน้ำอภิเษกครบทั้ง ๘ ทิศ
 แล้ว ก็เสด็จมาประทับทางทิศบูรพาอีกครั้งหนึ่ง แล้วประธานวุฒิสภาจึงถวายพระพรเป็นภาษามครว่า

“รตนตุดยานุภาเวน อวลิตุดเตน วารินา
 สิฑุชมตฤ สิฑุชมตฤ ยถากถั

และประธานสภาผู้แทนราษฎรถวายพระพรเป็นภาษาไทย ว่า

“ด้วยอำนาจพระรัตนตุดยานุภาพ และน้ำพระมูรชวามิต ของจงเป็นผลสำเร็จ
 ของจงเป็นผลสำเร็จ ของจงเป็นผลสำเร็จ ตามคำที่ข้าพระพุทธเจ้าถวายพระพร”

ถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับน้ำอภิเษก ณ พระที่นั่งอัฐทิศฯ แล้ว ก็เสด็จฯ ไปประทับ
 ณ พระที่นั่งภัทรบิฐภายใต้พระบวรเศวตฉัตร เพื่อทรงรับการถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ต่อไป

การเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระที่นั่งภัทรบิฐนั้น ครั้งรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ จะมีกระบวน
 นำเสด็จอย่างไรหรือไม่ยังไม่พบเอกสารหลักฐาน อาจมีหรือไม่ก็ได้ แต่การขึ้นประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ
 นั้น ธรรมเนียมเก่า พระมหाराชครูคงจะต้องประคองพระองค์ขึ้นประทับ ซึ่งมีข้อความระบุอยู่ใน
 พระราชพงศาวดารถึง ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับของ
 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวความตอนนีไว้ว่า “ทรงรับน้ำพระพุทธรมนต์ น้ำสังข์ ทั้ง ๘ ทิศ แล้วเสด็จฯ
 มายังพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูจึงประคองพระองค์เสด็จประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ” ส่วนอีก
 เล่มหนึ่งเป็นพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงไว้ว่า “ทรงรับน้ำพระพุทธรมนต์ น้ำสังข์ ทั้ง ๘ ทิศแล้ว พระมหाराชครู
 ประคองพระองค์ เสด็จเสด็จโดยลาดพระบาทมาขึ้นพระที่นั่งภัทรบิฐ”

ส่วนในจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๖ ที่ ๗ และรัชกาลปัจจุบัน ปรากฏข้อความแน่ชัดว่ามีกระบวนนำเสด็จเช่นตอนเสด็จสรงพระมุรธาภิเษก

นอกจากกระบวนนำเสด็จแล้วยังมีมหาดเล็กเชิญเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชูปโภคและพระแสงอัญญาวุธ ตามอีก ๒๘ นาย เดินเป็น ๔ สาย ตามลำดับเครื่องที่เชิญ ดังนี้

	ซ้าย			ขวา
แถวที่ ๑	พระมหาเสวตฉัตร	พระสังวาล พราหมณ์ธูรา	พระสุพรรณบัฏ	พระมหาพิชัยมงกุฏ
แถวที่ ๒	ธารพระกร	พระสังวาลพระนพ	พระสังวาล นพรัตน์ราชวราภรณ์	พระแสงขรรค์ไชยศรี
แถวที่ ๓	พัศควาลวิชนี	พระแสงจามรี	พระแสงหว่านข้างฝือก	ฉลองพระบาท
แถวที่ ๔	ธารพระกรเทวรูป	พระขำมรงค์ วิเชียรจินดา	พระขำมรงค์รัตนวราวุธ	พระแสงฝักทองเกลี้ยง
แถวที่ ๕	พระสุพรรณศรีบัวแฉก	พานพระขันหมาก	พระมณฑป	พระเต้าทักษิโณทก
แถวที่ ๖	พระแสงดาบเขลย	พระแสงจักร	พระแสงตรี	พระแสงหอกเพชรรัตน
แถวที่ ๗	พระแสงของจ้าว แสนพลพ่าย	พระแสงดาบเขน	พระแสงธนู	พระแสงปืนคาบซุด ข้ามแม่น้ำสะโตง

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐแล้ว พระมหाराชครูร้ายเวทสรรเสริญไกรลาส เชิญพระอิศวรให้เสด็จจากเขาไกรลาสมาสถิตองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จบแล้วกราบบังคมทูลเฉลิมพระปรมาภิไธย และกราบบังคมทูลถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์เป็นภาษามครครั้งแรก ภาษาสยามครั้งแรก

คำกราบบังคมทูลภาษาสยามมีดังนี้

“ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชวโรกาสแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรับพระมุรธาภิเษกเป็นพระบรมราชาธิราช เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของปวงประชาชนชาวสยาม เหตุตั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท มีท่านเสนาบดีเป็นประธาน และสมณพราหมณาจารย์ทั้งปวงพร้อมเพรียงมีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ขอนานพระปรมาภิไธยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังได้จารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏนั้น ขอได้ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยโดยกำหนดนั้น และรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์นี้ ครั้นแล้วขอให้ทรงราชการะดำรงราชสมบัติโดยธรรม สม่่าเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชนสืบไป ขอเดชะ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสรับว่า “ขอพระพรหมณ์”

จบกระแสพระราชดำรัส อันมีความหมายว่าทรงรับพระปรมาภิไธยที่ขานถวาย และทรงรับที่จะดำรงราชสมบัติเพื่อเกื้อกูลประโยชน์สุขแห่งมหาชนแล้ว พราหมณ์ก็เป่าสังข์ โห่ลั่นร้องชัย เจ้าพนักงานขับไม้บัณเฑาะว์ ประโคม สังข์ แตร มโหระทึก และเครื่องดุริยางค์ดนตรี ทหารยิงปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาปราบยุคตามกำลังวัน ทหารบกทหารเรือยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติยศแห่งละ ๑๐๑ นัด พระสงฆ์ในพระอารามหลวงย่ำระฆังถวายพระพรชัยมงคล

ในช่วงเวลาที่ประโคมอยู่นั้น พระมหाराชครูถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ และพระแสงอภัยวรุณ ตามลำดับสิ่งของดังต่อไปนี้

๑. พระสุพรรณบัฏ ทรงรับแล้วพระราชทานให้ผู้เชิญ เชิญมายืนอยู่ข้างที่ประทับ
 ๒. พระสังวาลพราหมณ์ธูรา ทรงรับสวมพระองค์เฉียงซ้าย
 ๓. พระสังวาลนพรัตนราชวราภรณ์
 ๔. พระสังวาลพระนพ
 ๕. พระมหาพิชัยมงกุฏ ทรงรับมาสวม
 ๖. พระแสงขรรค์ไชยศรี ทรงรับวางบนโต๊ะเบื้องซ้าย
 ๗. ชาร์พระกร
 ๘. พัดวาลวิชนี
 ๙. พระแส้จามรี
 ๑๐. พระแส้หางช้างเผือก
 ๑๑. พระขำมรงค์วิเชียรจินดา
 ๑๒. พระขำมรงค์รัตนวราวุธ
 ๑๓. ฉลองพระบาท พระมหाराชครูสอดถวาย
 ๑๔. พระแสงฝักทองเกลี้ยง ทรงรับแล้วพระราชทานมหาดเล็กเชิญไปยืนท้ายพระที่นั่งภัทรบิฐ เบื้องซ้าย
 ๑๕. ชาร์พระกรเทวรูป ทรงรับแล้วพระราชทานมหาดเล็กเชิญไปยืนท้ายพระที่นั่งภัทรบิฐ เบื้องขวา
 ๑๖. พระสุพรรณศรีบัวแฉก
 ๑๗. พานพระขันหมาก
 ๑๘. พระมณฑป
 ๑๙. พระเต้าทักขิโณทก
- } ทรงรับสวมพระองค์เฉียงขวา
- } ทรงรับวางบนโต๊ะเบื้องขวา
- } ทรงรับวางบนโต๊ะเบื้องซ้าย
- } ทรงสวม
- } มหาดเล็กผู้เชิญ เชิญไปทอดบนโต๊ะเบื้องขวา
- } มหาดเล็กผู้เชิญ เชิญไปทอดบนโต๊ะเบื้องซ้าย

๒๐. พระแสงหอกเพชรรัตน์
๒๑. พระแสงดาบเขลย
๒๒. พระแสงตรี
๒๓. พระแสงจักร
๒๔. พระแสงดาบเขน
๒๕. พระแสงธนู
๒๖. พระแสงของ้าวแสนพลพ่าย
๒๗. พระแสงปืนคาบชุดขำแม่ น้ำสะโตง

ทรงรับแล้วพระราชทานมหาดเล็กเชิญไปยื่น
เบื้องหลังพระที่นั่งภัทรบิฐทั้งด้านซ้ายและขวา

เมื่อพระมหाराชครูถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์และพระแสงอัญญาวุธดังรายการข้างต้นเสร็จ
สิ้นแล้ว เจ้ากรมพราหมณ์พฤฒิปาศกราบบังคมทูลถวายพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรด้วยภาษามครและ
ภาษาสยาม แล้วเชิญพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรขึ้นถวาย ทรงรับแล้วพระราชทานเจ้าพนักงานภาษา
มาลาเชิญไปยืนอยู่ท้ายพระที่นั่งภัทรบิฐเบื้องขวา ขณะทรงรับพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร พราหมณ์
เป่าสังข์ โห่ร้องร้องชัย เจ้าพนักงานประโคม แตร สังข์ บัณเฑาะว์ มโหระทึก และเครื่องดุริยางค์ดนตรี
อีกคำรบหนึ่ง ครั้นแล้วพราหมณ์ร่ายอนุชุกสิวมนต์ และอนุชุกวิษณุมนต์ จบแล้ว พระมหाराชครู
กล่าวคำถวายชัยมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานกระแสดพระราชมหาราช ซึ่งถือว่าเป็น
ปฐมบรมราชโองการ

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๑ นั้น พระราชทานพระปฐมบรมราชโองการ
มีความว่า “พรณพฤกษ์ ชลธิ์ และสิ่งของในแผ่นดินทั่วทั้งพระราชอาณาเขต ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้
นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราษฎรจะพึงปรารถนาเถิด”

ในรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ก็มีพระบรมราชโองการทำนองเดียวกัน ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรด
ให้ทั้งราชบัณฑิต พราหมณ์ กราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคล และถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์
เป็นสองภาษา คือกล่าวเป็นภาษามครก่อน แล้วกล่าวคำแปลเป็นภาษาสยามด้วย แม้กระแสดพระราชมหาราช
และพระปฐมบรมราชโองการในพิธีถวายน้ำอภิเษกและถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ก็เป็น ๒ ภาษา
เช่นเดียวกัน ข้อความในปฐมบรมราชโองการก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นเมื่อคราวบรมราชาภิเษก
รัชกาลที่ ๗ พระปฐมบรมราชโองการมีข้อความว่าดังนี้

“ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชการะ ครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล
และสุขแห่งมหาชน เราแผ่พระราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับภคสมบัติ เป็นที่พึงจัดการปกครอง
รักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเถอญ”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระปฐมบรมราชโองการ และพระมหाराชครูรับพระ-
ปฐมบรมราชโองการแล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลังพระเต้าทักษิโณทก ตั้งพระราชสัตยาธิษฐานตั้งพระราช

เหตุที่ยังดำรงทศพิธราชธรรมเพื่อความไพบลูย์รุ่งเรืองของพระราชอาณาจักร และเพื่อความสุขสวัสดิ์แห่งมวลชน

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงช่วงตอนของการถวายพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรจากที่ได้เคยกระทำมาแต่ในรัชกาลก่อน ๆ คือแทนที่จะถวายหลังการถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์และพระแสงอัญญาธูรดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น กลับนำขึ้นถวายเสียที่พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรภายหลังจากที่ทรงรับน้ำอภิเษกแล้ว และก็โดยเหตุที่ได้ถวายพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรแล้ว ในตอนที่ยังประทับอยู่ ณ พระที่นั่งอัฐทิศฯ ดังนั้นที่พระที่นั่งภัทรบิฐจึงได้กางกั้นพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรแทนพระบวรเศวตฉัตร ซึ่งนับว่าผิดแผกกว่าทุกรัชกาลที่เคยเป็นมา

อนึ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงเป็นพระประมุขของประเทศ ที่มีได้ทรงใช้พระราชอำนาจบริหารโดยพระองค์เองตั้งแต่ก่อน ดังนั้นพระปฐมบรมราชโองการจึงมิได้เป็นไปดังรัชกาลก่อน คงมีพระปฐมบรมราชโองการแต่เพียงว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

เครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ที่ได้ถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกดังได้กล่าวมาข้างต้นนั้น หาได้มีขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๑ ทั้งหมดไม่ ได้มีการทำเพิ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๔ คือพระแสงจามรีและพระธารพระกรเทวรูป ส่วนพระแสงหว่านข้างเผือกนั้น ตามที่ปรากฏความในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายในการเสด็จเฉลิมพระราชสมภพเจียรเท่านั้น ไม่ได้ถวายเป็นเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเขียนไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ว่า พระแสงหว่านข้างเผือกนี้คงจะเพิ่งเชิญมาเข้าพิธีมณฑลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๔

ส่วนพระแสงฝักทองเกลี้ยง ก็ไม่ปรากฏว่าได้เชิญถวายหรือตั้งพระแท่นมณฑลในรัชกาลก่อน ๆ เพิ่งเชิญถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๖ พระแสงองค์นี้เป็นพระแสงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นที่เก่งตรงพระที่นั่งราชอุดี เมื่อแรกทำเป็นพระแสงฝักทองรักดำ ทรงใช้เป็นพระแสงคู่พระหัตถ์มาจนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศรสุนทรทรงได้รับอุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงพระราชทานพระแสงนี้แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก่อนพระราชทานได้ชูตรักดำเปลี่ยนแปลงเป็นแดง ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ แล้วก็โปรดให้ชูตรักแดงเปลี่ยนเป็นดำอย่างเดิม ครั้นเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จออกไปรับคร้ามอนุทางเมืองกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ก็โปรดให้เปลี่ยนฝักพระแสงองค์นี้เป็นรักแดงแล้วพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ครั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ แล้วก็โปรดให้กลับลงรักดำ ต่อมาได้โปรดให้กลับลงรักแดงอีกครั้งหนึ่งแล้วพระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ สมเด็จพระเจ้าฟ้า-

จุฬาลงกรณ์ คราวเฉลิมพระยศขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุน ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ทำฝักพระแสงองค์นี้ใหม่เป็นฝักทองเกลี้ยงประดับเพชร และได้ทรงใช้เป็นพระแสงสำหรับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลังพระเต้าทักษิโณทกแล้ว ทรงปลี้องพระมหาพิชัยมงกุฏ และพระขัอมรงค์พระราชทานให้มหาดเล็กเชิญไว้ แล้วทรงโปรยดอกพิกุลเงินพิกุลทองพระราชทานแก่พราหมณ์ พระมหाराชครูอดฉลองพระบาทเชิงงอนมอมมหาดเล็กรับเชิญไปยื่นประจำตามตำแหน่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยลาดพระบาทขึ้นสู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มหาดเล็กเชิญเครื่องตามเสด็จ ระหว่างทางทรงโปรยดอกพิกุลเงินพิกุลทองพระราชทานผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตกนั้น จัดเป็นที่ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ในตอนเช้า วันบรมราชาภิเษกนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนั้น พระสงฆ์กระทำกตกิจเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม แล้วพระสงฆ์ถวายอนุโมทนา สมเด็จพระสังฆราชถวายอดิเรกเป็นครั้งแรกในรัชกาล ต่อจากนั้นพระสงฆ์ถวายพระพรลากลับ

เมื่อออกจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานแล้ว พระสงฆ์ส่วนหนึ่งที่สวดมนต์ในพิธีจุดเทียนชัย เข้าไปนั่งประจำที่อาสนสงฆ์ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย สวดคาถาดับเทียนชัย สมเด็จพระราชาคณะทำพิธีดับเทียนชัย

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้จัดถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีมหาดเล็กเชิญพระแสงขรรค์ไชยศรีตามเสด็จ ส่วนเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์อื่น ๆ มิได้เชิญตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นแล้ว สมเด็จพระสังฆราชทรงดับเทียนชัย ซึ่งต่างกว่าในรัชกาลก่อน ๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชเป็นแต่เพียงผู้จุด ส่วนตอนดับ พระราชาคณะองค์อื่นเป็นผู้ดับ

เสด็จออกมหาสมาคม

ในตอนบ่ายวันเดียวกันกับวันที่ทรงรับพระบรมราชาภิเษกนี้ มีพิธีเสด็จออกมหาสมาคม ในพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องบรมราชาภิเษก ทรงพระแสงขรรค์ไชยศรี (รัชกาลที่ ๒ ทรงพระแสงเวียด) เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสด็จขึ้นประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์บนพระราชบัลลังก์ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร มหาดเล็กเชิญพระแสงรายดินตองยื่นประจำที่ทั้งสี่มุมพระราชบัลลังก์ และเบื้องหลังมหาดเล็กถวายอุยานโบกตามประเพณี เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ และเจ้าพนักงานสอดฉลองพระบาทเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ถวายแล้ว มหาดเล็กรับ กรับ เจ้าพนักงานไขพระวิสูตรเบื้องหน้าพระราชบัลลังก์ให้เปิดออก เจ้ากรมพระตำรวจหลวงชูพุ่มดอกไม้ทองเป็นสัญญาณ ชาวประโคมกระทั่มโหระทึก และประโคม แตร

สังข์ กลองชนะขึ้นพร้อมกัน ทหารกองแก้วจินดายิงปืนมหาฤกษ์ มหาชัย มหาปราบยุค เฉลิมพระ-
เกียรติยศ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวงที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้น ถวายบังคม
พร้อมกัน

เมื่อสุดสิ้นเสียงประโคมแล้ว มุขมัตยาและเสนาบดีจตุสดมภ์ กล่าวคำกราบบังคมทูลโดยลำดับ
ดังนี้

สมุหนายก กราบบังคมทูลถวายพระยาข้างต้น พระยาม้าต้น หัวเมืองเอก โท ศรี จัตวา และ
ไพร่พลฝ่ายพลเรือน

สมุหพระกลาโหม กราบบังคมทูลถวายพระมหาพิชัยราชรถ เรือพระที่นั่ง เรือกระบวนพร้อม
เครื่องสรรพยุทธ กับถวายหัวเมืองเอก โท ศรี จัตวา และไพร่พลฝ่ายทหาร

เสนาบดีจตุสดมภ์ฝ่ายวัง กราบบังคมทูลถวายพระมหาปราสาทพระราชวัง พระราชนทรยาน
และเครื่องสูงเฉลิมพระเกียรติยศ

เสนาบดีจตุสดมภ์ฝ่ายเวียง กราบบังคมทูลถวายกรุงเทพมหานคร

เสนาบดีจตุสดมภ์ฝ่ายคลัง กราบบังคมทูลถวายเครื่องราชพัทยาการราชสมบัติทั้งสิบสองท้อง
พระคลัง

เสนาบดีจตุสดมภ์ฝ่ายนา กราบบังคมทูลถวายธัญญาหารและแดนสถานลานนาทั่วพระราช-
อาณาจักร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการมอบให้เจ้าพระยาเสนาบดีทั้งหลาย
ทะนุบำรุงสรรพสิ่งต่าง ๆ อันอยู่ในหน้าที่แห่งตนไว้ให้ดี เพื่อประโยชน์ในอันที่จะป้องกันรักษาแผ่นดิน
ทะนุบำรุงศาสนาและประชาชนสืบไป

จบกระแสพระราชดำรัสแล้ว มหาเคล็กรัวกับ เจ้าพนักงานปิดพระวิสูตร พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น เป็นอันเสร็จสิ้นพิธีการออกมหาสมาคม

พิธีการดังกล่าวมาข้างต้น เนื้อหาแห่งพิธีเป็นประเพณีที่ได้กระทำมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงที่ ๕
เปลี่ยนบ้างในเรื่องสถานที่ คือ ในรัชกาลที่ ๑ เสด็จออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทราภิเษก
มหาปราสาท ตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา เสด็จออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
อนึ่ง ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ได้จัดให้มีทหารบก ทหารเรือ ยิงปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติยศฝ่ายละ
๒๑ นัด เป็นการถวายความเคารพตามธรรมเนียมสากล ในตอนที่เปิดพระวิสูตรเสด็จออกมหาสมาคม
นั้นด้วย ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง คือเมื่อคราวพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้จัดให้มีเจ้ากรมพระตำรวจหลวงเชิญธงไชยราชกระบี่ธรรมาวุธและธงพระครุฑพ่าห์ ยืน
สองข้างพระราชบัลลังก์เพิ่มขึ้นด้วย และเมื่อเปิดพระวิสูตร พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าทูล
ละอองธุลีพระบาทขึ้นถวายคำนับ ไม่ต้องนั่งถวายบังคมตั้งแต่ก่อน การกราบบังคมทูลในพิธีเสด็จออก
มหาสมาคมก็เปลี่ยนไป ไม่ได้ให้เสนาบดีทุกกระทรวงกราบบังคมทูลถวายสรรพสมบัติทั้งปวงดังแต่ก่อน
เพียงแต่ให้เสนาบดีที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีมานานกว่าผู้อื่นเป็นผู้รับฉันทานุมัติกราบบังคมทูลในนาม
พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ข้อความที่กราบบังคมทูลก็เปลี่ยนเป็น
ถวายพระพรชัยมงคลและสำแดงความจงรักภักดี ณ เบื้องพระยุคลบาท มิใช่ถวายเมือง ถวายไพร่พลและ

ทรัพย์สินดังแต่ก่อน ส่วนกระแสพระราชดำรัสตอบ ก็มีข้อความโดยสรุปว่าทรงขอบพระทัยและขอบใจทุกคนที่ถวายพระพร และทรงขอให้ทุกคนพร้อมใจกันปฏิบัติราชการแผ่นดินเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระบรมพุทธศาสนาและอาณาจักร กับเพื่อความสมบูรณ์พูนสุขของอาณาประชาราษฎร์ด้วย

ในรัชกาลที่ ๗ ราชองครักษ์เป็นผู้เชิญธงไชยราชกระบี่ธนูและธงพระครุฑพ่าห์ ส่วนการถวายพระพรชัยมงคลนั้น พระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่ เป็นผู้ถวายพระพรชัยมงคลแทนในนามพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีและข้าราชการทั้งปวง

ส่วนในรัชกาลปัจจุบัน ขณะประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์บรมราชบัลลังก์นั้น มิได้ทรงพระแสงขรรค์ไชยศรีดังรัชกาลก่อน ๆ แต่มีมหาดเล็กยืนเชิญอยู่เบื้องซ้ายพระราชบัลลังก์ นอกจากนี้ ยังมีมหาดเล็กเชิญเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์และพระแสงอัญญาวุธ ยืนอยู่ทั้งเบื้องซ้ายและเบื้องขวาพระราชบัลลังก์ที่ประทับด้วย แต่มิได้มีการเชิญธงไชยราชกระบี่ธนูและธงพระครุฑพ่าห์ ดังเช่นที่ได้กระทำมาในรัชกาลก่อน ส่วนการถวายพระพรชัยมงคลก็ได้เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมสอดคล้องกับประเพณีการปกครองของประเทศในกาลนั้นด้วย กล่าวคือ นายกรัฐมนตรีเป็นผู้กล่าวถวายพระพรในนามคณะรัฐมนตรีและข้าราชการทั้งฝ่ายทหาร พลเรือน ประธานรัฐสภาเป็นผู้กล่าวถวายพระพรในนามของประชาชน

อนึ่ง ในตอนเสด็จออกมหาสมาคมนี้ เจ้าหน้าที่ได้นำพระราชพาหนะอันถือว่าเป็นราชพาหนะแห่งพระจักรพรรดิ คือ พระที่นั่งราชนทรยาน พระยาช้างต้น พระยาม้าต้น และเรือพระที่นั่งกิ่งมาเทียบไว้ที่เกยและที่ท่าซึ่งใช้เป็นที่สำหรับเสด็จทรงพระราชพาหนะนั้น ๆ ด้วย เช่นเสด็จออกมหาสมาคมที่พระที่นั่งอมรินทร์ฯ ในพระบรมมหาราชวัง ก็นำพระที่นั่งราชนทรยานและพระยาช้างต้น เทียบเกยพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ นำพระยาม้าต้นยืนที่สนามหน้าพระทวารเทเวศร์รักษา และนำเรือพระที่นั่งกิ่งอันเป็นเรือพระราชพิธีเทียบไว้ ณ ท่าราชวรดิฐ

ฝ่ายในถวายพระพรชัยมงคล

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคมแล้ว ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐอีกครั้งหนึ่ง พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและท้าวนางเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ท้าววรจันทร์กราบบังคมทูลถวายสลิปสองนางพระกำนัล พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ในนามของพระราชวงศ์ ท้าวนางและข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน ถวายพระพรชัยมงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบแล้ว จึงเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร

การถวายสลิปสองนางพระกำนัลนี้ เป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงกระทำพิธีนี้สืบเนื่องมาทุกรัชกาล จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เสด็จขึ้นทรงราชย์ ทรงพระราชดำริว่าประเพณีนี้ไม่ต้องด้วยกาลสมัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้งดเสีย มิให้จัดให้มีการถวายสลิปสองนางพระกำนัลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์ คงให้มีแต่การถวายพระพรชัยมงคลของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในเท่านั้น

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ทรงรับพระบรมราชาภิเษก ก็ไม่โปรดให้มีการถวายสิบสองนางพระกำนัล แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธีประกาศสถาปนาพระชายาเดิมของพระองค์ ขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีแทน ต่อจากนั้นพระราชวงศ์ฝ่ายในจึงถวายพระพรชัยมงคลแต่ทั้งสองพระองค์

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธีประกาศสถาปนา สมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ พระอัครมเหสีขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี เช่นเดียวกับที่ได้มีการสถาปนาครั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗

ประกาศพระองค์เป็นพระอัครศาสนูปถัมภก และถวายบังคมพระบรมศพ

แต่เดิมมานั้น เมื่อเสร็จพิธีถวายสิบสองนางพระกำนัลแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรก่อน เมื่อเสด็จการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปถวายบังคมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนที่ยังคงประดิษฐานอยู่ ณ พระที่นั่งดุสิตฯ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถวายเครื่องนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ในบางรัชกาลก็เสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรก่อน แล้วจึงเสด็จมาถวายบังคมพระบรมศพ

ในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อจะได้ทรงถวายเครื่องราชสักการะถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุรพการีเสียในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินไปถวายบังคมพระบรมศพสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ในรัชกาลต่อมาไม่ปรากฏว่าได้เชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หากแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตฯ แล้วเสด็จถวายบังคมและทรงทอดผ้าสดับปกรณ์ทั้งพระบรมอัฐิและพระบรมศพ ณ สถานที่เดียวกัน พระบรมอัฐิที่เชิญประดิษฐานในพิธีนี้ มีพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน ๆ ทุกรัชกาล และพระบรมอัฐิสมเด็จพระอัครมเหสีในรัชกาลก่อนบางรัชกาล

การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรและถวายบังคมพระบรมศพนั้น แต่ก่อน ๆ เสด็จ ฯ ภายหลังเฉลิมพระราชมณเฑียร จึงหาได้ทรงเครื่องบรมราชาภิเษกไม่ บางรัชกาลก็ทรงพระภูษาขาว บางรัชกาลทรงเครื่องทหาร การเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็ประทับพระราชยานกงเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนราบ และพิธีที่ทรงทำ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เพียงถวายเครื่องสักการะพุ่มไม้เงินทองเป็นพุทธบูชาเท่านั้น ยังหาได้มีพิธีประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกไม่

พิธีประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ได้เริ่มกระทำเมื่อครั้งบรมราชาภิเษกสมโภชรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องบรมราชาภิเษก เสด็จสู่

พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท ทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ แล้วประทับพระที่นั่งราชนทรยาน เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราใหญ่ไปยังพลับพลาเปลื้องเครื่องหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จขึ้นพลับพลา ทรงเปลื้องพระมหาพิชัยมงกุฏแล้วทรงพระมาลาเส้าสูง ทรงพระดำเนินเข้าสู่พระอาราม โดยมีตำรวจหลวงหน้าเสด็จและมีเจ้าหน้าที่ภูยามาลากันมหาดเล็กเชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ และพระแสงอภัยภูษตาม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพระอุโบสถ กระทบพุ่มดอกไม้เครื่องตามไปยืนเชิญอยู่ตามตำแหน่งหลังที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจูดรูปเงินเทียนทองเครื่องนมัสการ และถวายต้นไม้เงินทองแด่พระพุทธรูปนามฉัตรนปฎิมากรเป็นพุทธรูปบูชา แล้วเสด็จประทับราชบัลลังก์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าถวายศีล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสมาทานศีล แล้วทรงประกาศพระไตรรัตนสัจนิยัตน์รับเป็นพุทธศาสนูปถัมภกด้วยคำมคธ พระสงฆ์เปล่งสังฆวาจารับพระราชกระเสว่า “สาธุ” ๓ ครั้ง แล้วสวดถวายพระพร จบแล้วถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระอุโบสถไปยังพลับพลาหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ แล้วเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งราชนทรยาน เคลื่อนกระบวนพยุหยาตราคืนสู่พระราชมณเฑียร

เมื่อครั้งบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗ ได้เปลี่ยนแปลงการเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรไปในตอนค่ำ ในตอนบ่ายเสด็จไปทรงประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกโดยกระบวนพยุหยาตรา เช่นเดียวกับแผ่นดินสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช แต่เคลื่อนกระบวนจากพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ และเมื่อได้ทรงประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ณ ปราสาทพระเทพบิดรด้วย^(๑) แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา จากพลับพลาหลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามไปยังพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท เสด็จขึ้นแล้วทรงพระดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ถวายบังคมและทรงทอดผ้าสดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระบรมศพ แล้วจึงเสด็จขึ้นทางข้างใน

ในรัชกาลปัจจุบัน ก็ทรงเครื่องบรมราชาภิเษก เสด็จโดยกระบวนแห่จากเกยหน้าพระทวารเทเวศร์รักษา พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ไปประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และถวายบังคมพระบรมรูปที่ปราสาทพระเทพบิดร แล้วเสด็จโดยกระบวนแห่ไปยังพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท เสด็จขึ้นถวายบังคมพระบรมอัฐิ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมาลาเส้าสูง มิได้ทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ พระราชยานที่ประทับก็ใช้พระที่นั่งพุดตานทอง มิได้ใช้พระที่นั่งราชนทรยานดังรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ ส่วนกระบวนแห่นั้นตามหมายกำหนดการและตามจดหมายเหตุกล่าวว่าเป็นกระบวนราบใหญ่ แต่ถ้าดูรายละเอียดในบัญชี

(๑) ในรัชกาลก่อน ๆ มิได้ขึ้นถวายบังคมพระบรมรูป เพราะเพิ่งเชิญพระบรมรูปมาประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดรในรัชกาลที่ ๖

วิวาระบวนแล้วก็เหมือนกระบวนเสด็จครั้งรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ ซึ่งในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๖ กล่าวว่า กระบวนเสด็จฯ ครั้งนั้นเป็นกระบวนพยุหยาตราใหญ่

เฉลิมพระราชมณเฑียร

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๖ พระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรมีขึ้นในตอนบ่ายหลัง พิธีถวายสิบสองนางพระกำนัล หรือหลังจากที่เสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในถวายพระพร ชัยมงคลแล้ว ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ ได้เสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรในตอนค่ำ แต่ก็เป็นในวันเดียวกับ ที่ได้ทรงรับพระบรมราชาภิเษกนั่นเอง

พิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรมีดังนี้ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินขึ้นสู่ พระมหาราชมณเฑียรโดยทางลาดพระบาท ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินทรงโปรยดอกพิกุลเงินทอง ตลอดทางเสด็จพระราชดำเนิน มีพระราชวงศ์ฝ่ายในหรือสตรีในตระกูลสูง เชิญเครื่องราชูปโภคและ เครื่องอันเกี่ยวกับการเฉลิมพระราชมณเฑียรตามเสด็จฯ เฉพาะเครื่องเฉลิมพระราชมณเฑียรมีดังนี้ คือ วิหาร ๑ พานข้าวเปลือก ๑ พานถั่ว ๑ พานงา ๑ ผลพิกเขียว ๑ หินบดยา ๑ ในบางรัชกาล พระราชวงศ์ฝ่ายในหรือสตรีในตระกูลสูงเชิญเครื่องพระสุพรรณภรณ์ตามไปด้วย

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงอัมรินทร์ มีนางถวายน้ำชำระพระบาท แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก เสด็จเข้าสู่ห้องพระบรรทม ทรงนมัสการพระรัตนตรัย แล้วเสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นบรรทม พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในถวาย ดอกหมากทองคำ ท้าวทรงกันดาลถวายลูกกุญแจ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับวางไว้ข้างที่ แล้วเอนพระองค์ลงบรรทมเหนือพระแท่นเป็นพระฤกษ์ พระราชวงศ์ฝ่ายในซึ่งเป็นผู้มีอาวุโสถวาย พระพรชัยมงคล แล้วเป็นอันเสร็จพิธี

ในรัชกาลที่ ๔ ได้มีการถวายพระเส้าข้างเผือกผู้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ครั้งนั้นถวายก่อน จันทมาก ในรัชกาลต่อ ๆ มาก็ได้ใช้พระเส้าข้างเผือกถวายในการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรด้วย แต่ลำดับการถวายหลังการถวายจันทมากก็มี

และในวันเดียวกันนี้ เจ้าพนักงานได้ตั้งบายศรีแก้วทองเงินที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียรสถานตามขัตติยราชประเพณีด้วย

สำหรับในรัชกาลปัจจุบัน ได้เลื่อนวันเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นวันรุ่งขึ้น มิได้เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรในวันที่ทรงรับพระบรมราชาภิเษกดังเช่นรัชกาลก่อน ๆ ส่วนการเวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียรคงทำในวันที่เสด็จขึ้นบรมราชาภิเษก

ถวายดอกไม้ธูปเทียนและทรงสดับพระธรรมเทศนา

ในวันรุ่งขึ้นจากวันเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร เป็นพิธีเสด็จออกให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายดอกไม้ธูปเทียนเพื่อแสดงความจงรักภักดี ต่อจากนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีสถาปนาสมณศักดิ์เป็นปฐมฤกษ์ในรัชกาล ต่อจากนั้นทรงสดับพระธรรม

เทศนาซึ่งพระราชอาณาผู้ใหญ่วายเนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

และรุ่งขึ้นวันที่สองจากวันเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร เสด็จออกให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ที่ยังไม่ได้ถวายดอกไม้รูปเทียนในวันก่อน เจ้าถวายดอกไม้รูปเทียน แล้วทำพิธีสถาปนาฐานันดรศักดิ์ พระราชวงศ์และพระราชทานบรรดาศักดิ์ข้าราชการ ต่อจากนั้นสมเด็จพระสังฆราชถวายพระธรรมเทศนา เทวตาทิสนกถา ทศพิชราชธรรม และจักรวรรดิวัตร

พระธรรมเทศนาดังกล่าวแล้วนั้น เป็นพระธรรมเทศนาที่แสดงเพื่อเพิ่มพระราชสัทธาปสาทะ แห่งองค์พระมหากษัตริย์ในอันที่จะได้ทรงตั้งพระองค์ไว้ชอบ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา และประชาชนด้วยดี สนับสนุนให้ทรงตั้งมั่นอยู่แต่ในทศพิชราชธรรมและ จักรพรรดิราชจรรยาวัตร

พระธรรมเทศนาที่แสดงถวายในโอกาสที่พระมหากษัตริย์ทรงรับพระบรมราชาภิเษกนี้ ถือว่าเป็นพระธรรมเทศนาที่สำคัญมาก สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระราชาคณะที่ถวายเทศน์ ขึ้นนั่งบน พระแท่นพระมหาเศวตฉัตร มีได้นั่งเทศน์บนธรรมาสันนิษฐาน เช่นการถวายเทศน์ในการพระราชพิธีอื่น การถวายพระธรรมเทศนาเนื่องด้วยการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกดังกล่าวมาแล้วนั้น ได้เริ่ม มีขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ครั้งนั้นมีเทศน์ถึง ๔ วัน ๆ ละหนึ่งกัณฑ์ คือ พระมงคลสูตรกัณฑ์ ๑ พระรัตน-สูตรกัณฑ์ ๑ พระเมตตสูตรกัณฑ์ ๑ กับทศพิชราชธรรมและจักรวรรดิวัตรสูตรกัณฑ์ ๑

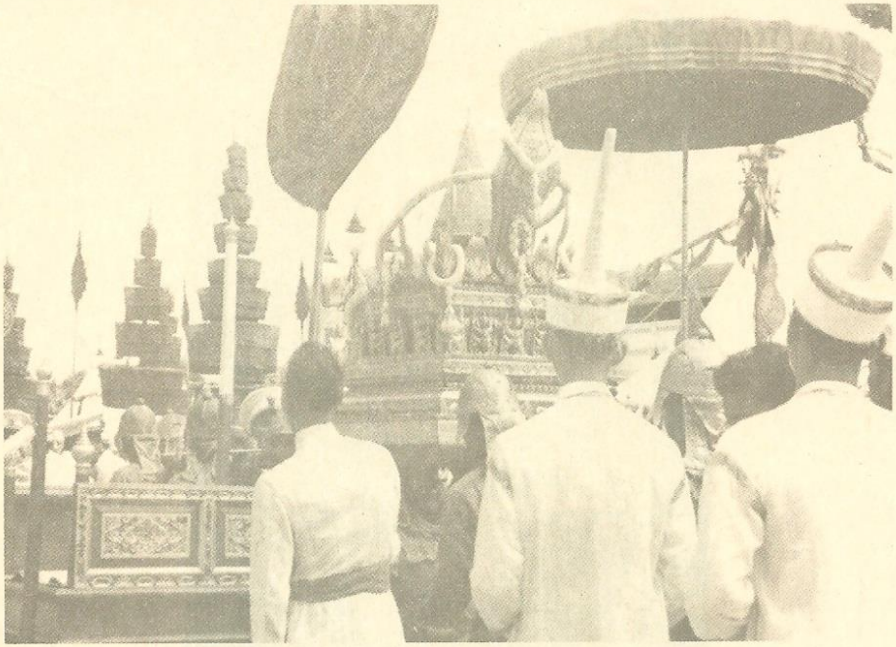
ในรัชกาลที่ ๖ ได้เพิ่มพระธรรมเทศนาเทวตาทิสนกถาขึ้นอีกกัณฑ์ ๑ รวมเป็น ๕ กัณฑ์ แต่ เทศน์เพียง ๓ วัน วันแรกและวันที่ ๒ เทศน์วันละ ๒ กัณฑ์ วันที่ ๓ เทศน์ ๑ กัณฑ์

ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ ได้รวมเทศนา มงคลสูตร รัตนสูตร และเมตตสูตร เข้าเป็นกัณฑ์เดียว แล้วถวายเทศน์เป็นวันแรก ส่วนวันต่อมาได้รวมเทวตาทิสนกถา ทศพิชราชธรรม และจักรวรรดิวัตร เข้าเป็นกัณฑ์เดียว แล้วถวายเทศน์เป็นวันที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบันก็ได้มีพระธรรมเทศนา ๒ วันเช่นเดียวกับครั้งบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗

เมื่อเสร็จการถวายเทศน์ทั้ง ๖ พระสูตรดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็เป็นอันเสร็จงานพระราชพิธี บรมราชาภิเษกส่วนที่มีขึ้นในพระราชฐาน ต่อจากนั้นก็เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา ใหญ่เลียบพระนครทั้งทางบกและทางเรือ เพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ได้มีโอกาสเฝ้าชมพระบารมีต่อไป

ภาพพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร์ สยาม-
มินทราธิราช บรมนาถบพิตร รัชกาลปัจจุบัน เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๓

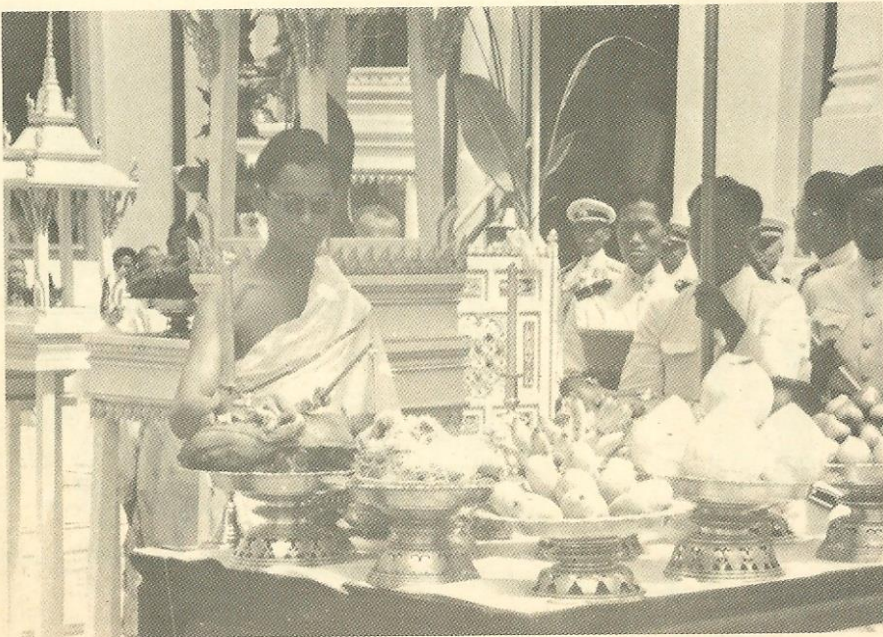
ณ วันพฤหัสบดีที่ ๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ เวลา ๑๐.๐๐ น. เจ้าพนักงานพระอาลักษณ์เชิญพระสุพรรณบัฏ
ดวงพระบรมราชสมภพ และพระราชลัญจกรประจำรัชกาล ออกจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาขึ้น
พระราชยานกง ที่เกยพลับพลาหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

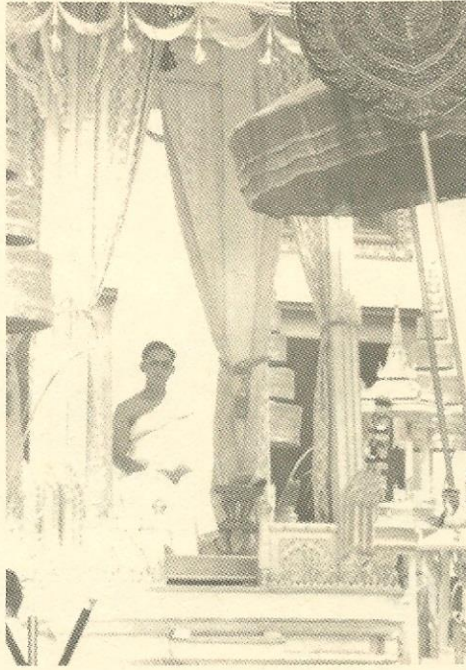
ตั้งกระบวนแห่อันประกอบด้วยเครื่องสูงกลองชนะ และคู่แห่ อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระแท่นมณฑลในพระที่นั่ง
ไพศาลทักษิณ ฟากตะวันออก

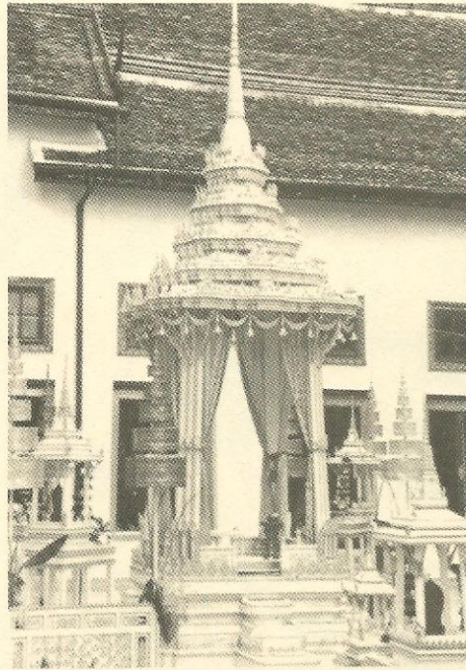
บนพระแท่นมณฑลนอกจากประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรสำคัญของแผ่นดินแล้ว ยังประดิษฐานเครื่องมงคล
ในหมวดพระราชสิริ หมวดพระมูรธาภิเษก หมวดพระแสงสำคัญของแผ่นดินด้วย ที่เสาทั้ง ๔ มุมผูกพระมหา
เศวตฉัตร พระเศวตฉัตรกรรภีรมย์ ธงมหाराช ธงมหาไพชยนต์ธวัชและธงชัยต่างๆ เบื้องขวาและซ้ายพระแท่น
มณฑลตั้งตู้เทียนเท่าพระองค์ หน้าพระแท่นตั้งเทียนมหามงคล และเครื่องทรงนมัสการ

วันศุกร์ที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๕๓ เวลา ๑๐.๑๕ น. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสวยภัตต์ ทรงสะพักขาवालิบทอง
เสด็จลงสู่พระลานข้างพระมหามณเฑียรด้านตะวันออก ทรงจุดธูปเงินเทียนทอง สั่งเวยเทวดากลางหา

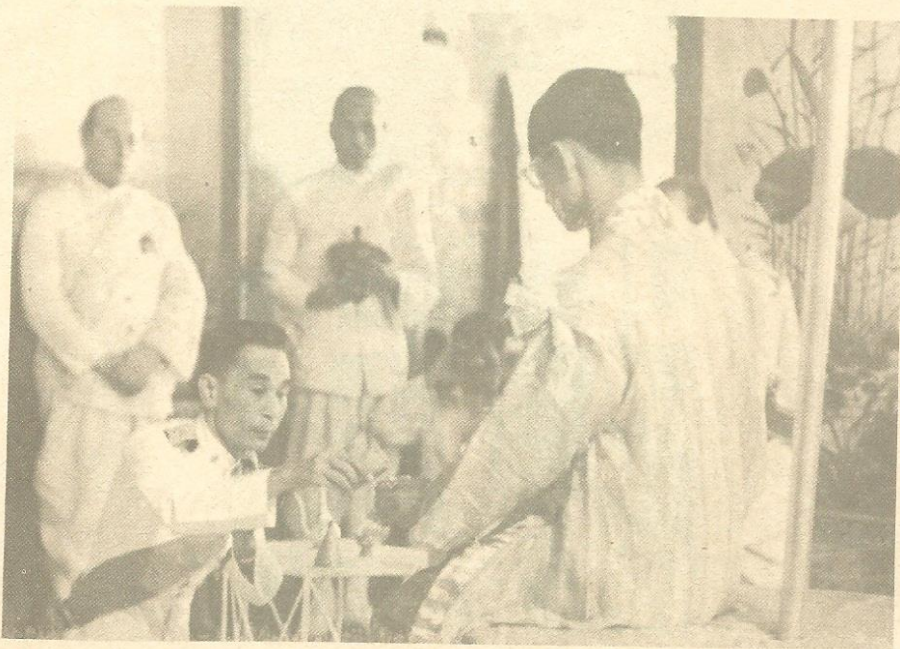
เสด็จขึ้นประทับเหนืออุทุมพรราชอาสน์ บนพระมณฑปกระยาसनาน

พระมณฑปกระยาसनาน แวดล้อมราชวัติพื้นขาวลายทอง ปักฉัตรทองนากเงินมูมละ ๓ องค์ ทั้ง ๔ มุม มีศาล
เทวดาจุลโลกบาล ตั้งตรงมุมราชวัติทั้ง ๔ มุม และมีบุษบกน้อยสำหรับประดิษฐานพระชัยนวโลหะหน้าพระ-
มณฑป ซึ่งเป็นทิศตะวันออก และบุษบกประดิษฐานพระเศียรท้าวทิศตะวันตก ถัดมณฑปพระชัยนวโลหะ
ออกมาเป็นศาลพระอินทร์

นอกราชวัติทอดพระกรอบ พระเต้า และพระมหาสังข์ สำหรับถวายน้ำพระพุทธมนต์ เทพมนต์ ในการสรงพระ
มูรธาภิเษกสนาม

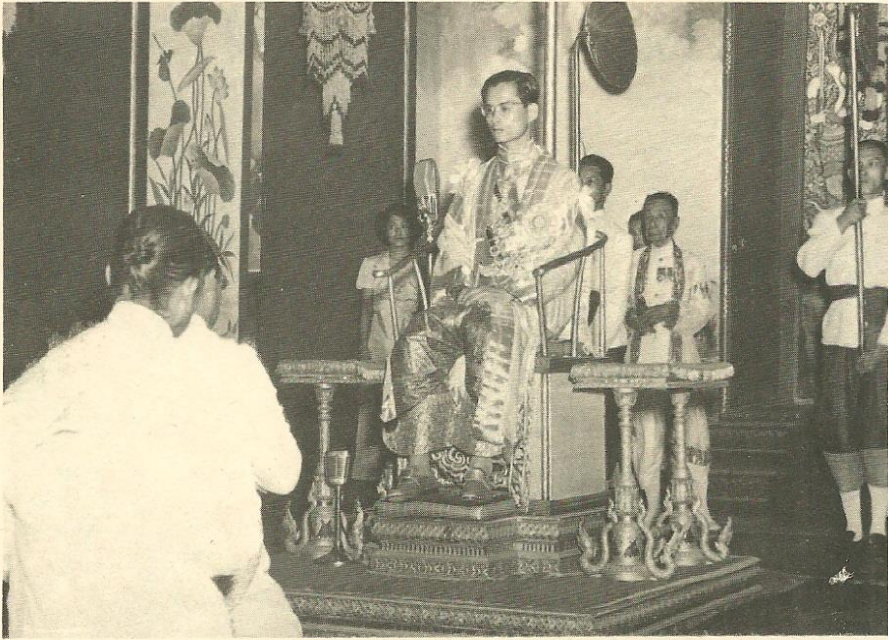
ทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูมิตาภรณ์ เสด็จขึ้นสถิตเหนือพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ภายใต้พระบวรเศวตฉัตร
(ฉัตรขาวลิบทอง ๘ ชั้น) แปรพระพักตร์สู่บูรพทิศเป็นปฐมเพื่อทรงรับน้ำอภิเษกแก่พระราชอาณาปกครอง
ประชาชน ในแต่ละทิศไปจนครบ ๘ ทิศ (ในภาพ) นายควง อภัยวงศ์ สมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดพระนครถวายน้ำ
อภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับด้วยพระเต้าเบญจกัทธ์

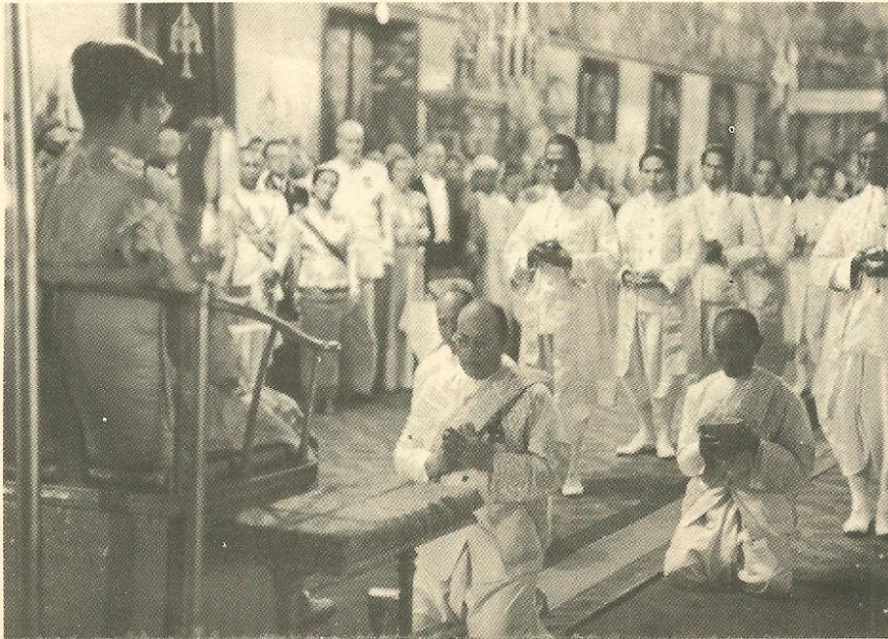
พระมหาราชครูวามเทพมุณี ถวายน้ำเทพมนต์ด้วยพระมหาสังข์ ทรงรับด้วยพระหัตถ์

ครั้งเมื่อพระมหาราชครูฯ ถวายนพปฎลเศวตฉัตร ทรงรับแล้ว พระราชทานให้เจ้าพนักงานพระราชพิธีรับเชิญไว้

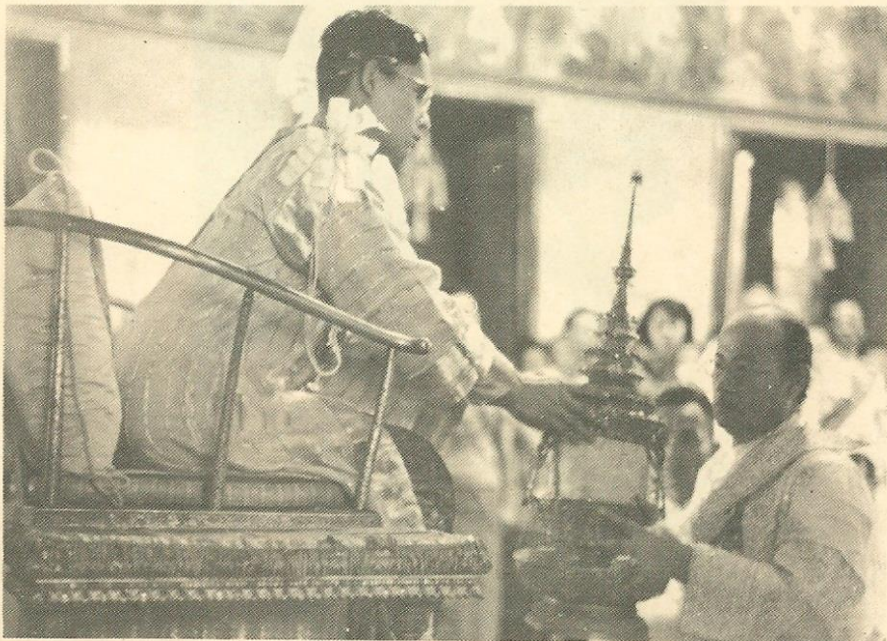
เมื่อเสร็จสิ้นพิธีรับน้ำอภิเษกแล้ว เสด็จพระราชดำเนินโดยลาดพระบาทไปประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ ทาง
 ฟากตะวันตกพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

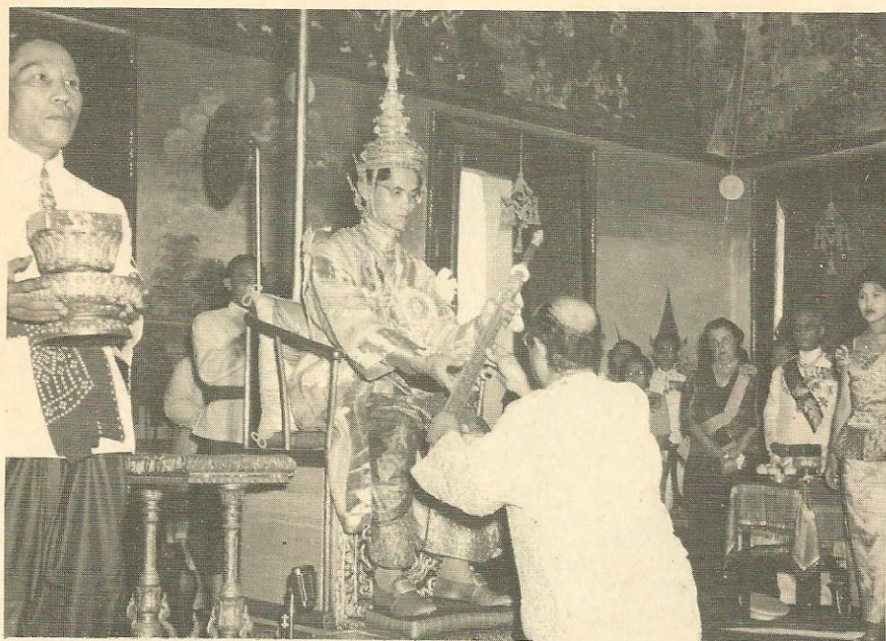
พระมหाराชครูวามเทพมุนี กล่าวพระเวทสรรเสริญ เปิดศิวาลัยไกรลาส แล้วกราบบังคมทูลถวายเครื่องราช-
 กกุฎภัณฑ์ เครื่องบรมราชาภรณ์ และเครื่องประดับพระบรมราชอิสริยยศ

พระมหาราชครูฯ ทูนเกล้าฯ ถวายพระสังวาลพราหมณ์ธูร์า ทรงรับสวมพระองค์เฉียงซ้าย

ทูนเกล้าฯ ถวายพระมหาพิชัยมงกุฎ ทรงรับแล้วทรงสวม

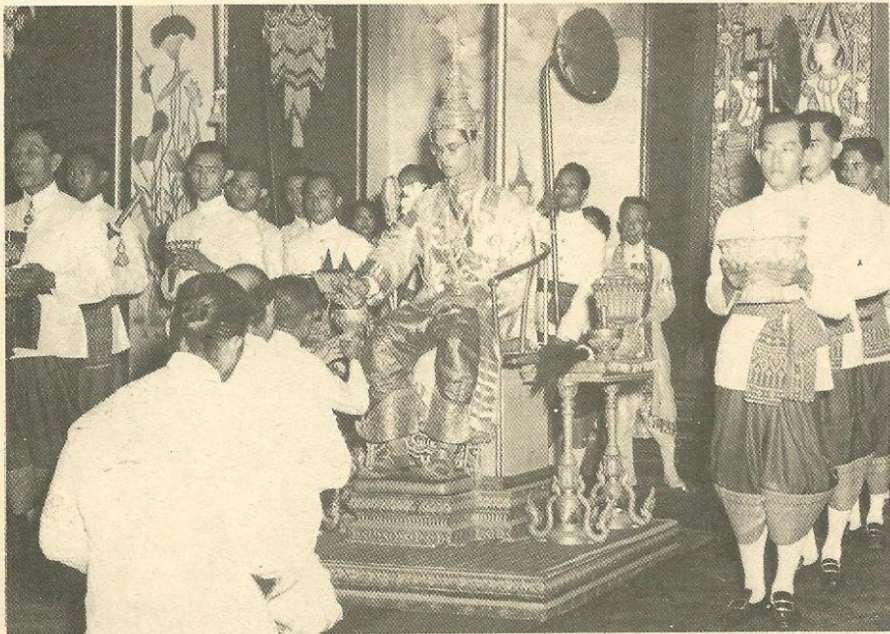
ทูนเกล้า ฯ ถวายพระแสงขรรค์ชัยศรี ทรงรับแล้ววางบนโต๊ะเบื้องซ้าย

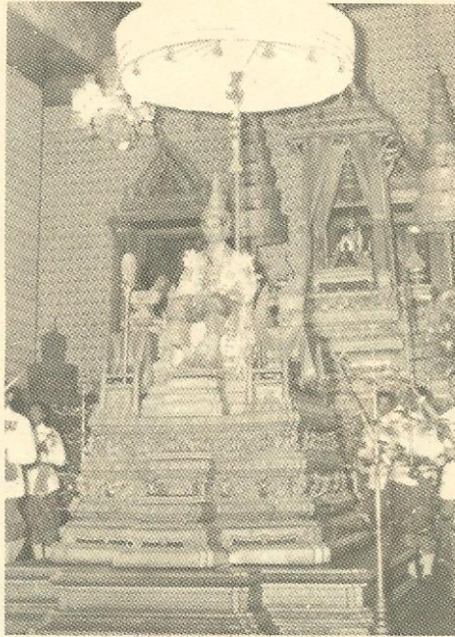
ทูนเกล้า ฯ ถวายพระธำมรงค์รัตนวราวุธ และพระธำมรงค์วิเชียรจินดา ทรงรับแล้วสวมนิ้วพระหัตถ์ขวาซ้ายตามลำดับ

ประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร (ฉัตร ๕ ชั้น) ท่ามกลางมหาสมาคม ทรงเปล่งพระธรรมิกราชจากเป็นพระปฐมบรมราชโองการว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"

ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก ตั้งพระราชสัตยาธิษฐาน จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรม

เวลา ๑๔.๑๕ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในการนี้เสด็จขึ้น
 สถิตเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจจินสิงหาสน์ บนพระราชบัลลังก์ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร แวดล้อมด้วย
 มหาดเล็กเชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระแสงรายตีนตอง พระแสงอัญญาธูร พร้อมสรรพ

นายกรัฐมนตรี กราบบังคมทูลแสดงความจงรักภักดี และถวายพระพรชัยมงคลในนามคณะรัฐมนตรี และ
 ข้าราชการใหญ่น้อยทั่วราชอาณาจักร

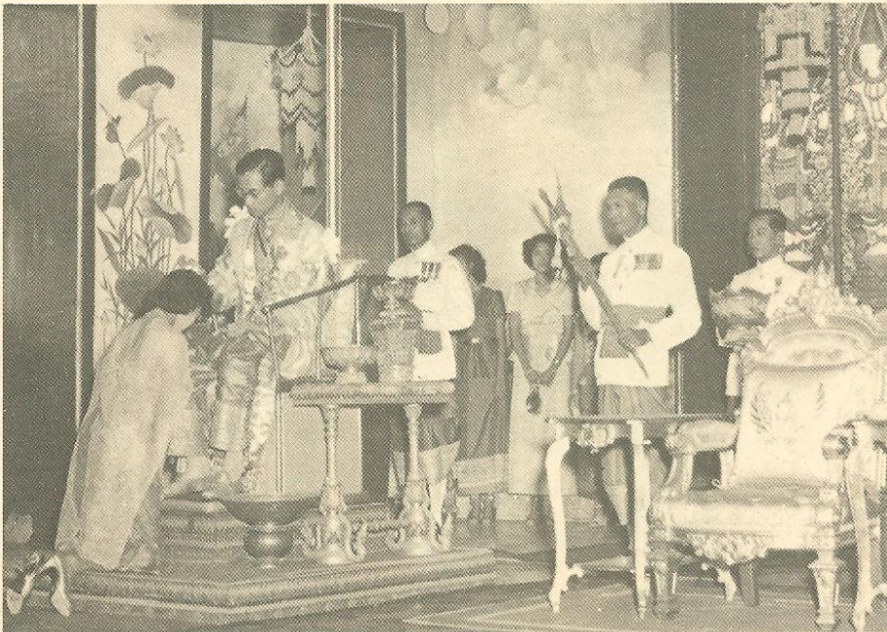
และประธานรัฐสภากราบบังคมทูลแสดงความจงรักภักดี และถวายพระพรชัยมงคลในนามประชาชน
 ชาวไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบและพระราชทานพรให้ทุกคนประสบความสุข
 ความเจริญ

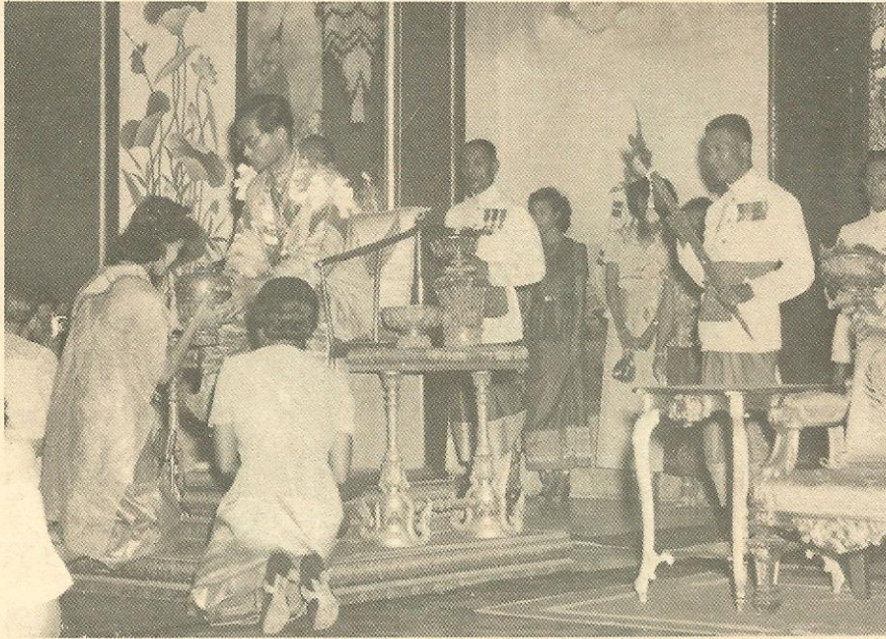

ในเวลาเสด็จออกมหาสมาคม เจ้าพนักงานได้เทียบช้างต้น ม้าต้น พระที่นั่งราชนทรยานไว้ นอกกำแพงแก้ว พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเทียบเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ไว้ ณ ถนนหน้าท่าราชวรดิฐ ตามโบราณราชประเพณี

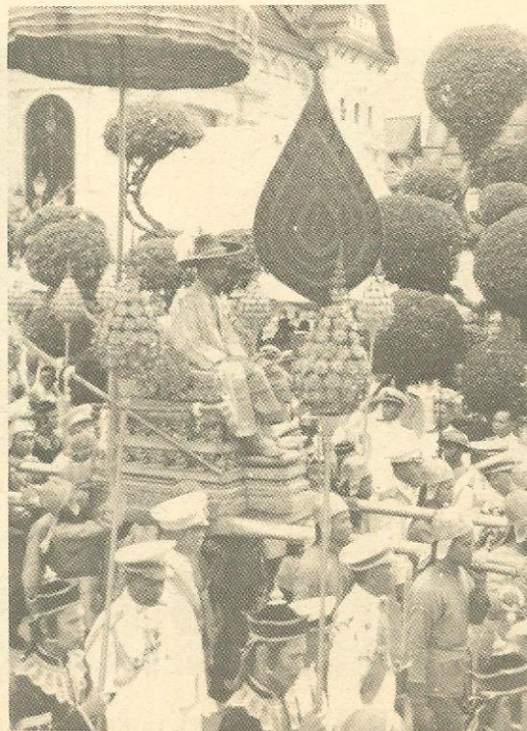

เสร็จการเสด็จออกมหาสมาคมฝ่ายหน้า เสด็จขึ้นสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้อัครราชเลขาฯ ประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี

ในภาพพระราชทานน้ำพระมหาสังข์แล้วทรงเจิม

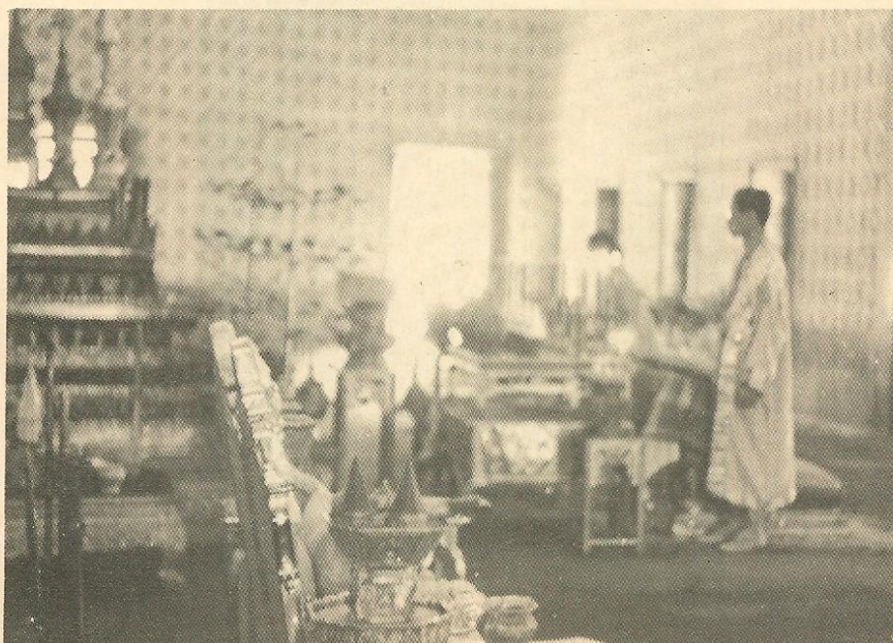
พระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์โปก

เวลา ๑๖.๐๐ น. วันเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับพระราชยานพุดตานทองเสด็จโดยกระบวน
ราบใหญ่ จากเกลาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ๑ ยাত্রาขบวนไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

กระบวนถึงประตูหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จลงจากพระราชยาน เสด็จพระราชดำเนินโดยลาดพระบาทสู่พระอุโบสถ ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะ และถวายต้นไม้เงิน ทอง บูชาพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาลงกรณ์ พระพุทธรูปเสด็จผ่านภักดี แล้วทรงสมทานศีล และมีพระราชดำรัสประกาศพระองค์เป็นพระพุทธรูปสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชุมนุมสงฆ์

เสร็จพิธีประกาศพระองค์เป็นพุทธรูปสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เสด็จโดยกระบวนราบไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงจุดธูปเทียนเครื่องสักการะถวายบังคมพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน และพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี

เสด็จจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อเสร็จพิธีถวายบังคมพระบรมอัฐิ

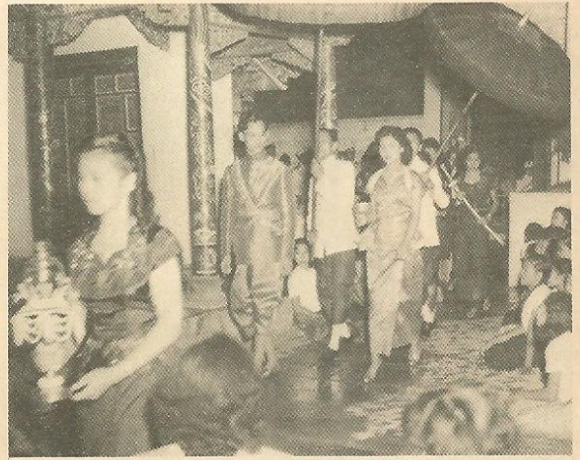

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องในวันเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร สี่วันเสาร์ ด้วยวันนั้นตรงกับวันเสาร์ที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓

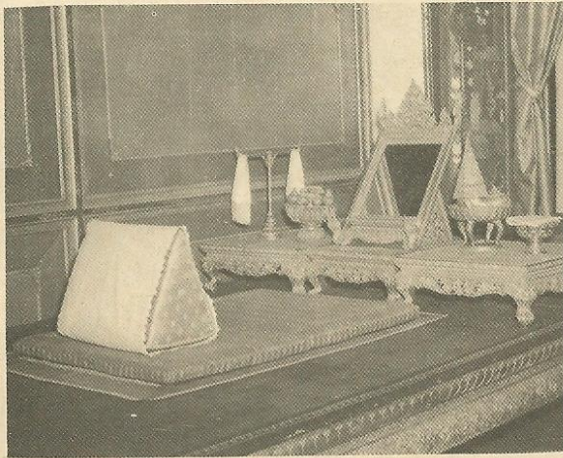
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี ทรงถือขันดอกพิกุลเงินพิกุลทองและเงินสลึงสำหรับถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรย

พระราชวงศ์ฝ่ายใน และกุลสตรี
เชื้อพระวงศ์ที่เชิญเครื่องเฉลิมพระราชมนเทียร
เข้าแถวรอตามเสด็จอยู่ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

เสด็จพระราชดำเนินประทับนิพนธ์
พระมหามณเฑียร ๑ รอบ
ระหว่างทางทรงโปรยเหรียญสลึง
พระราชทาน ข้างทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน

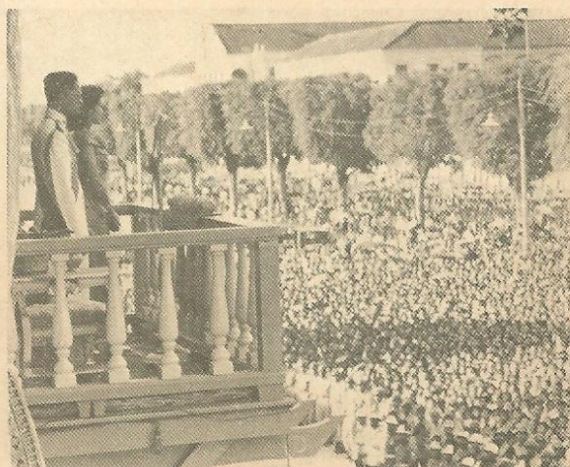
ภายในห้องแต่งพระองค์
บนพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
องค์ตะวันออก ทอดเครื่องทรงพระสำอาง
สำหรับบรม ขัตติยธิดาฯไว้พร้อมสรรพ

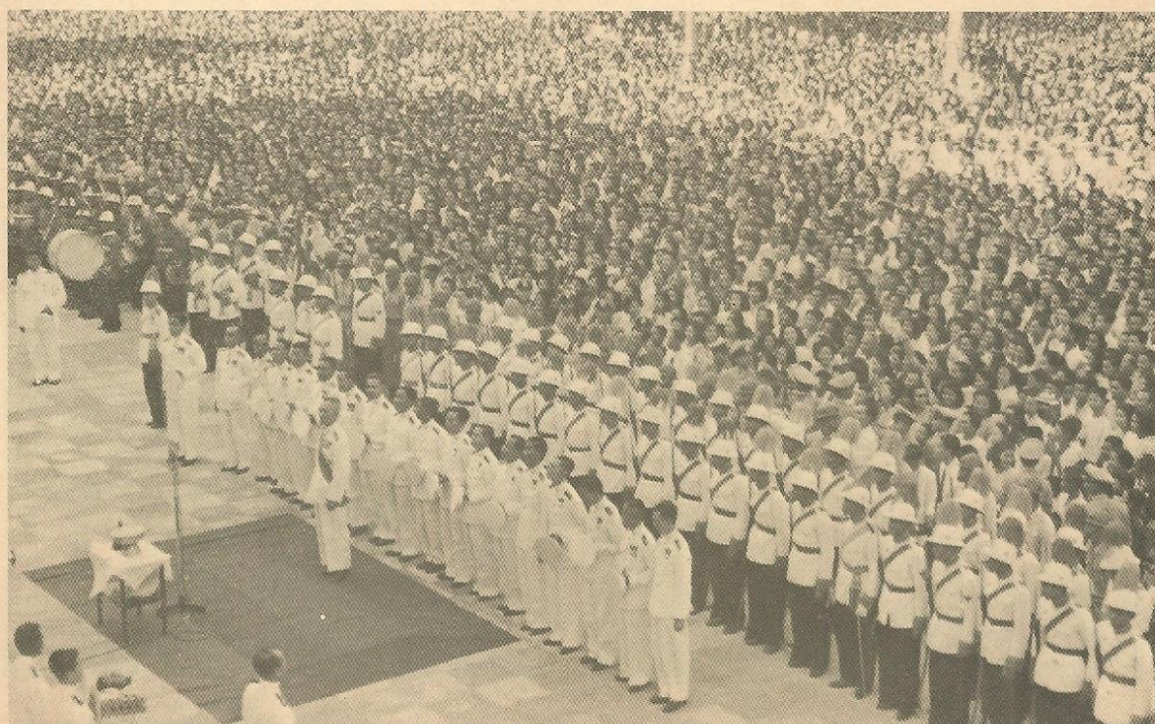
วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๕๓
เวลา ๑๑.๐๐ น. เสด็จออกท้องพระโรงกลาง
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระราชทาน
พระบรมราชวโรกาสให้คณะทูตานุทูต
และกงสุลถวายพระพรชัยมงคล

พระราชทานกระแสพระราชดำรัสตอบ

เวลา ๑๖.๓๐ น. เสด็จออกสีหบัญชร
พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
พระราชทานพระบรมราชวโรกาส
ให้ประชาชนเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล

ปลัดกระทรวงมหาดไทยนำประชาชนน้อมเกล้าฯ ถวายรูปเทียน แล้วกราบบังคมทูล ถวายพระพรชัยมงคลแทน
ประชาชน

